

Domeniul: Științe umaniste - Filologie

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

OCTAVIAN PALER – STUDIU MONOGRAFIC

Student-doctorand:
Aurelia-Gabriela
ARDUSĂTAN (VANCA)

Conducător științific:
Prof. univ. dr. habil.
Cornel MUNTEANU

Comisia de evaluare a tezei de doctorat:

Președinte: Prof. univ. dr. habil. **Oliviu FELECAN**
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere din Baia Mare

Membri:

- Prof. univ. dr. habil. **Cornel MUNTEANU**, conducător doctorat
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere din Baia Mare

- Prof. univ. dr. **Ștefan BORBÉLY**, referent
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca

- Prof. univ. dr. **Vasile SPIRIDON**, referent
Universitatea „Vasile Alecsandri”, Facultatea de Litere, Bacău

- Prof. univ. dr. **Gheorghe GLODEANU**, referent
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, Baia Mare

– Cluj-Napoca –
2024

CUPRINS

IINTRODUCERE.....	7
<i>CAPITOLUL I: BIOGRAFIA</i>	17
I.1. Viața personală.....	17
I.1.1. Perioada copilăriei.....	17
I.1.2. Pierderea părinților.....	21
I.1.3. Formația intelectuală.....	23
I.1.3.1. Perioada studiilor liceale.....	23
I.1.3.2. Studenția.....	28
I.1.4 Traseul profesional.....	29
I.2. Dosarul politic.....	30
I.3. Restituiri – elemente de postumitate.....	35
<i>CAPITOLUL II. POETUL</i>	37
II.1. Debutul literar (<i>Ulciorul</i> – 1958)	37
II.2. Debutul editorial (<i>Umbra cuvintelor. Definiții lirice</i> –1970)	39
II.2.1. Rolul cathartic al Logosului.....	39
II.2.2. Tematica abordată.....	40
II.3. <i>Poeme</i> (1998)	49
II.4. Intertextualitate.....	54
II.5. Receptare critică.....	56
<i>CAPITOLUL III. ESEISTUL ȘI MORALISTUL</i>	59
III.1. „Ego-istorie” și „ego-călătorie”	59
III.2. Eseistul unor spații arhetipale (<i>Drumuri prin memorie. Egipt. Grecia</i> –1972)..	62
III.2.1. Egiptul, Grecia și concretețea mitului.....	62
III.2.1.1. Egiptul-triadă: piatră-nisip-apă.....	63
III.2.1.2. Grecia – legitimitatea istoriei conferite de mit.....	70
III.2.2. Italia – locul stihilor (<i>Drumuri prin memorie. Italia</i> – 1974).....	73
III.2.3. <i>Drumuri prin memorie I și II</i> – receptare critică.....	79
III.2.4. Mexicul – toposul interiorității scindate.....	81
III.2.4.1. <i>Caminante: jurnal (și contrajurnal) mexican</i> , 1980.....	81
III.2.4.2. Receptare critică.....	89
III.3. Elemente de mitologie personală.....	91
III.3.1. Între rost și rostire.....	91
III.3.1.1. <i>Mitologii subiective</i> , 1975.....	91
III.3.1.2. Receptare critică.....	98
III.3.2. Discursul epistolar și hermeneutica literarității.....	104
III.3.2.1. <i>Scrisori imaginare</i> , 1979.....	104
III.3.2.2. Receptare critică.....	115
III.4. Tentația pseudomitologiilor.....	118
III.4.1. Risipire și reconstrucție identitară.....	118
III.4.1.1. <i>Aventuri solitare. Două jurnale și un contrajurnal</i> , 1996.....	118
III.4.1.2. Receptare critică.....	127
III.4.2. Avataruri mitologice.....	129
III.4.2.1. <i>Calomniile mitologice. Fărâme din conferințe nerostite</i> , 2007.....	129
III.4.2.2. Receptare critică.....	133

<i>CAPITOLUL IV. ROMANCIERUL</i>	135
IV.1. Specificitate tematică.....	135
IV.1.1. Parabola disipării societății (<i>Viața pe un peron</i> , 1981).....	135
IV.1.2. Parabola risipirii sinelui (<i>Un om norocos</i> , 1984)	139
IV.1.2.1. Identitatea – între cunoaștere și autocunoaștere.....	139
IV.1.2.2. Memoria – ștergere vs. păstrare.....	148
IV.1.2.3. Jurnalul și muțenia – forme ale comunicării cu sine.....	152
IV.1.2.4. Boala vieții.....	154
IV.2. Elemente de discursivitate.....	158
IV.2.1. Codaj vs. decodaj.....	158
IV.2.2. Fracturile diegetice – tehnici ale ambiguizării discursului.....	160
IV.2.3. Metafora coagulantă – modalități particulare de simbolizare.....	162
IV.2.3.1. <i>Viața pe un peron</i>	162
IV.2.3.2. <i>Un om norocos</i>	165
IV.2.3. Text și context. Dubla prismă a romanelor.....	169
IV.3. Receptare critică.....	174
 <i>CAPITOLUL V. ALTE IPOSTAZE</i>	 189
V.1. Polemistul.....	189
V.1.1. Polemica – semnificație, legitimare și retorică.....	189
V.1.2. Polemica culturală ficționalizată.....	193
V.1.2.1. Pluralitatea adevărilor.....	193
V.1.2.1.1. <i>Apărarea lui Galilei. Dialog despre prudență și iubire</i> , 1978.....	193
V.1.2.1.2. Receptare critică.....	196
V.1.2.2. Dialogul, cale spre propriul adevăr.....	197
V.1.2.2.1. <i>Rugați-vă să nu vă crească aripi</i> , 1994.....	197
V.1.2.2.2. Receptare critică.....	201
V.1.3. Polemica evenimentială angajată.....	211
V.1.3.1. Datoria intelectualului.....	211
V.1.3.2. Desuetudinea tăcerii și a moralei negative.....	221
V.1.3.3. Polemica Octavian Paler-Nicolae Manolescu.....	223
V.1.3.4. Pledoarie pentru solidaritate: <i>A doua poliție</i>	226
V.1.3.5. Discursul metapolitic.....	231
V.1.4. Polemica politică ratată.....	236
V.1.4.1. Boala post-totalitară.....	236
V.1.4.1.1. <i>Don Quijote în Est</i> , 1993.....	236
V.1.4.1.2. Receptare critică.....	241
V.1.4.2. Boala indiferenței.....	245
V.1.4.2.1. <i>Vremea întrebărilor. Cronică morală a unui timp plictisit de morală</i> , 1995.....	245
V.1.4.2.2. Receptare critică.....	252
V.2. Memorialistul.....	254
V.2.1. Interviuri.....	254
V.2.2. Memorii.....	270
V.2.2.1. Răul interior: frica.....	270
V.2.2.1.1. <i>Deșertul pentru totdeauna</i> , 2001.....	270
V.2.2.1.2. Receptare critică.....	278
V.2.2.2. Preeminența sensorium-ului.....	282
V.2.2.2.1. <i>Autoportret într-o oglindă spartă</i> , 2004.....	282

V.2.2.2.2. Receptare critică.....	294
V.2.3. Confesiuni: <i>Convorbiri cu Octavian Paler, 2008</i>	298
V.2.3.1. <i>De facto. Mea maxima culpa</i>	298
V.2.3.2. <i>De jure</i>	312
V.2.3.3. Receptare critică.....	317
V.3. Criticul de artă.....	319
V.3.1. Frumusețea luptei: <i>Între clasic și baroc</i>	319
V.3.2. Universalitatea portretului: <i>Un muzeu în labirint. Istorie subiectivă a autoportretului</i>	343
V.3.2.1. „Filoxera realului”	343
V.3.2.2. Receptare critică.....	358
 <i>CONCLUZII</i>	 361
 <i>BIBLIOGRAFIE</i>	 368
 <i>ANEXE</i>	 402

Cuvinte cheie: *taxonomii, mit, călătorie, arhetipal, legitimare, jurnal, interioritate, scindare, rac, imaginar, identitate, avatar, conferință, parabolă, societate, individ, solidaritate, solitudine, memorie, jurnal, muțenie, comunicare, discursivitate, codaj, decodaj, ambiguizare, discurs, metaforă, polemică, adevăr, dialog, intelectual, tăcere, estetic, etic, politică, ratare, boală, indiferență, tematică, moralist, frică, senzorial, autoportret, portret, convorbiri, luptă, clasic, baroc, labirint, dosar, interviu, restituiri.*

Omului îi place tipologizarea. Încadrarea unui element nou apărut sau recent descoperit în categoriile unei clasificări preexistente îi oferă confort, îi confirmă ideile și efortul, îl validează. Totuși, atunci când se are în vedere o personalitate culturală, o astfel de abordare trunchiază adevărul, limitează receptarea operelor literare și minimalizează importanța autorului lor.

Premisa de la care plecăm este aceea că, traversând două ere politice și culturale, Octavian Paler a fost catalogat cu o prea mare ușurință. Unii i-au judecat lipsa unei atitudini ferme împotriva regimului comunist, pe când alții i-au reproșat implicarea relativ stăpânită în viața politică de după 1989. Pe de altă parte, pe plan literar, ca orice artist autentic, el a refuzat sistematic ordinea prestabilită, canoanele comode și, procedând astfel, și-a scos creațiile de sub posibilul comandament al unui parcurs șablonard. Datorită structurii lui antagoniste, nu s-a mulțumit cu aparențele. Demersul pe care l-a întreprins a vizat în permanență relevanța actului de descifrare a elementelor miscibile ce alcătuiesc complexa natură umană, iar strategia lui a fost iscodirea. Pentru a-l putea înțelege, este nevoie să alăturăm planurile și să contextualizăm.

Gheorghe Grigurcu, în ediția din 18 aprilie 1990 a ziarului *Dreptatea*, intitulat *Tribună de luptă împotriva nomenclaturii comuniste*, publică un articol care promovează transparența, delimitând trei tabere principale. În prima dintre acestea îi încadrează pe aserviții noii ordini politice de mai devreme sau mai târziu, care și-au pus vocația în slujba totalitarismului și a realismului socialist: Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, G. Călinescu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Titus Popovici ș.a. A doua categorie cuprinde autorii care au optat pentru asumarea exilului interior și a condiției de scriitor interzis sau opresat: Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Ion Barbu, Constantin Noica, Nicolae Steinhardt și Ion Caraion. Pe Octavian Paler îl regăsim încadrat în a treia grupă, a celor care au ales protestul literar, „articulat și [...] ferm, cu un impact social [...] puternic”¹, alături de Paul Goma, Petru Creția și Andrei Pleșu.

La distanță de un an, în 2 martie 1991, în aceeași publicație, Gheorghe Grigurcu solicită *Revizuirea valorilor*. Deși afirmă că ambele criterii – cel etic și cel estetic – sunt la fel de relevante, criticul literar pledează pentru preeminența eticului². Vorbind despre colaboraționism, el întrebuițează cuvinte și sintagme dure, subliniindu-i efectul nefast, de „alienare a creației”, prin acea „intruziune intimă în țesutul ei a viermelui ideologiei care l-a ros iremediabil”³.

În cadrul acestui articol, regăsim o definiție a moralei validată întru totul de principiile artistice și ontologice ale lui Octavian Paler: „o busolă cu atât mai trebuitoare,

¹ Gheorghe Grigurcu, *Nu cerem sancțiuni împotriva celor care au pătat condiția de scriitor, dar nici nu-i putem trata cu nepăsare*, în *Dreptatea*, anul XXII, Seria a IV-a, nr. 60, miercuri, 18 aprilie 1990, p. 2.

² De cealaltă parte o regăsim pe Monica Lovinescu, a cărei mișcare propunea esteticul drept criteriu relevant.

³ Gheorghe Grigurcu, *Revizuirea valorilor*, în *Dreptatea*, anul XXIII, Seria a IV-a, nr. 314, sâmbătă, 2 martie 1991, p. 2.

cu cât timpurile sunt mai tulburi, cu cât raportul dintre creație și conștiința creatorului se arată a fi mai plin de dramatism”⁴.

Lucrarea de față își propune să evidențieze faptul că firul roșu al discursului său rămâne, iremediabil, eticul. Complexitatea ideatică a lui Octavian Paler este incontestabilă, iar dincolo de plăcerea analizei și a autoanalizei se întrezărește portretul unei personalități culturale ce nu doar că are curajul de a vedea neajunsurile umane, sociale, politice, istorice și naționale, ci, în același timp, deține puterea de a propovădui încrederea în oameni. Totodată, întreaga lui viață, autorul a refuzat calificările și încadrarea în tipare. Astfel au luat naștere operele lui ficționale atât de stratificate, paginile autobiografice îndreptate spre o autoscopie din ce în ce mai transparentă și cărțile ce propun o reconfigurare a modului în care ne raportăm nu doar la miturile și reperatele culturale consacrate, ci și la semenii noștri.

Actualitatea temei este dată de nevoia omului contemporan de a reînvăța să se definească prin concepte care actualmente sunt amenințate de eticheta perimării: „empatie”, „onestitate”, „patriotism”, „toleranță” și „civism”.

Analizând abordările anterioare, am constatat că acestea oglindesc poliedric imaginea autorului, fără a îndrăzni, de cele mai multe ori, un demers cuprinzător. Considerăm că Octavian Paler nu poate fi descoperit cu adevărat decât căutându-l în toate domeniile în care s-a manifestat de-a lungul vieții.

Un prim element de noutate pe care îl aduce monografia de față este modul de structurare a informațiilor. Am ales perspectiva diacronică, fiindcă urmărim să arătăm modul în care Octavian Paler a optat, în funcție de vârstă, experiență și preocupări, pentru o formă de exprimare sau alta. Cu alte cuvinte, nu doar tematica, ci și formula artistică asumată se pliază pe anumite nevoi definite contextual din mai multe puncte de vedere: personal, social, artistic, istoric și, fără îndoială, politic. Drept urmare, sunt prezentate diversele sale ipostaze biografice și culturale: copil, adolescent, adult, poet, romancier, eseist, jurnalist, polemist, analist și comentator politic, critic de artă și moralist.

Metoda aleasă este de a evidenția permanenta pendulare între sine și lume, individual și colectiv, mitul personal și mitul cultural, abscons și evident, ezoteric și exoteric, deznădejde și speranță, certitudine și vis, suferință și genialitate. Grație acestei opțiuni, monografia pune în valoare abilitatea extraordinară a lui Octavian Paler de a-și apropria, materializându-și empatia, nu doar punctele de vedere ale celorlați, ci și angoasele lor. Remarcabilă este și capacitatea lui de a câștiga de partea sa publicul din zonele elevate ale societății, pretinzându-le un răgaz în care să îndrăznească a regândi nu doar miturile universale, ci și miturile personale. Când se dă pe sine ca reper, nu ca model, își recunoaște în primul rând neajunsurile temperamentale și neîmplinirile personale. Dezvelindu-și din ce în ce mai mult chipul, Octavian Paler pretinde aceeași intransigență din partea lectorilor și a figurilor publice. Nu este vorba, bineînțeles, de o neînduplecare absurdă, ci de o asumare deplină a propriei verificări interioare, în vederea unei reconcilieri cu lumea.

Întreaga lucrare mizează pe surprinderea receptorului, atât din perspectiva textelor analizate, cât și din cea a conținutului ideatic. Pe de o parte, am scos la lumină articole și poezii lăsate până acum în umbră, fiind risipite prin reviste și nicicând adunate în volume. Pe de altă parte, am realizat taxonomii care să evidențieze conceptele ordonatoare ale universului artistic palerian.

Monografia înglobează cinci capitole organizate pe orizontală, urmărind un principiu cronologic. De asemenea, acestea beneficiază și de o privire pe verticală, care stabilește împletirea elementelor biografice, cu cele filosofice, etice și estetice. Rezultatul

⁴ *Ibidem*.

final dovedește că Octavian Paler a fost, în cele din urmă, un scriitor-cetățean, nu doar al României, ci al culturii universale.

Primul capitol prezintă partea biografică reclădită din fragmentele inserate în ficționalitate și din informațiile adunate din documente oficiale: istorii literare și dosarul existent la Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Ultimul izvor dezvăluie date protejate de ochii publicului cititor. Surprinzător în cele din urmă, pe cât de extrovertit a fost autorul atunci când a vorbit despre sine, pe atât de protector s-a dovedit în privința vieții private a familiei sale. Din acest motiv, am lăsat voit la o parte speculațiile apărute pe seama sa după trecerea lui în neființă, considerând de prost gust a da crezare unor afirmații incompatibile cu conduita sa de-o viață. Așadar, am ales să-l onorăm pe omul de cultură Octavian Paler și să-i promovăm ideile, după cum și-ar fi dorit el, și nu modelul existențial.

Perioada copilăriei și cea a adolescenței sunt inseparabile de viziunea sa asupra vieții. Crescut în cultul părinților, autorul și-a clădit mitologia personală pe toposul Lisei, unde a învățat respectul pentru universul rural care armoniza sacrul cu profanul, ancora individul în comunitate și îi oferea rădăcini trainice, legitimându-l. Odată cu permutarea bruscă în mediul citadin, mai întâi la București și apoi în Făgăraș, adolescentul a căutat în permanență să recreeze un context sigur. Acel zid de care se rezema când era chemat la joacă de băieții de la „Spiru Haret” a devenit, în timp, o metaforă, dar a rămas la fel de concret în utilitatea sa. Racul introvertit, ce căuta mereu compania celorlalți și își descoperea de fiecare dată incompatibilitatea imanentă cu restul oamenilor, și-a trăit drama însingurării, însă și-a pus munca în slujba semenilor săi.

Pierderea părinților l-a făcut să realizeze marile sale vinovății: lipsa manifestării recunoștinței și neputința de a-și exterioriza la timp sentimentele față de ei. Etica existenței lor îl va ghida întreaga viață.

Traseul profesional demonstrează aceeași verticalitate: refuză postul de la Catedra de Estetică a Facultății de Litere din București, fiindcă dorește o mai mare implicare civică. Pozițiile de conducere de la Televiziunea Română, Radiodifuziunea Română, *România liberă* și Consiliul Ziariștilor îi dau ocazia de a călători în străinătate și de a sluji interesele naționale. În tot acest timp, el combate nepăsarea, lipsa implicării și a răspunderii, nu doar prin operele sale literare parabolice, ci și prin articole și declarații fățișe.

Dosarul politic ia act de obârșia sa nesănătoasă, menționează comportamentul exemplar al soției și ține o evidență atentă a manifestărilor lui dușmănoase, a comportamentului deviant față de politica partidului.

Relația dintre autorul empiric și imaginea proiectată în scrierile sale este mediată de contextul în care acesta trăiește. Tocmai de aceea, a-i cunoaște viața lui Octavian Paler în datele ei esențiale reprezintă un aspect de primă necesitate, ferindu-ne de orice interpretare abuzivă, după cum susține și Vasile Spiridon: „una este analiza operei și alta este fișa biografică, dar reluarea operei nu se poate face în absența adevărului existențial al autorului”⁵. Mai mult decât atât, împletirea biografiei cu universul ficțional îi conferă autenticitate scrisului palerian și credibilitate în fața publicului de ieri și de azi.

Intitulată *Restituiri – elemente de postumitate*, ultima parte a acestui capitol valorifică materialele puse la dispoziția noastră de doamna profesoară Viorica Bica, cea care, în calitate de coordonator al Bibliotecii Municipale din Făgăraș, a continuat inițiativa primarului Sorin Mănduc și a prefăcut *Zilele comemorative „Octavian Paler”* într-un simpozion național, demonstrând nu doar importanța, ci și actualitatea ideilor paleriene.

Privită din această perspectivă, activitatea efervescentă din Țara Făgărașului este pe cât de necesară, pe atât de laudabilă. Datorită ei, imaginea marelui om de cultură se

⁵ Vasile Spiridon, *Perna cu ace*, Editura Timpul, Iași, 2004, p. 42.

păstrează vie și facilitează dialogul cu noile generații, care au, cu siguranță, nevoie de repere.

Cel de-al doilea capitol îl înfățișează pe poetul Octavian Paler, începând cu debutul său oficial, prin poemul *Ulciorul*, și traversând apoi anii. Critica îi va taxa stângăciile prozodice, stilul aforistic, similitudinea ideatică în raport cu Ion Pillat și Lucian Blaga, literatura de frontieră între liric, proză și eseu filosofic, dar îi va recunoaște atât stilul calofil, cât și valența anticipativă a poeziei sale.

Pentru a cuprinde toate caracteristicile universului liric palerian, este nevoie să luăm în considerare natura dublă a acestui tip de scriere, așa cum a fost ea definită de Adrian Marino⁶. Chiar dacă pornește de la eul empiric, eul liric originar are nevoie de distanțare pentru a se putea contempla pe sine ca referent al propriului spectacol. Așadar, a face poezie presupune o autoscopie premeditată și urmărită punctual: „Lirism înseamnă în esență autocontemplarea autoexprimării [...], autoexprimarea derivată, reflectată, întoarsă asupra sa însăși, inversată”⁷.

Prima noutate pe care o propune acest capitol rezidă în poezia „Umbre la Port-Said”, publicată de Octavian Paler în revista *Tribuna*, cu o zi înaintea debutului său oficial, în data de 30 august 1958.

Domeniul liricii paleriene este de cele mai multe ori evitat sau prezentat exclusiv din prisma poemelor cuprinse în volumul *Umbra cuvintelor. Definiții lirice*. Noi ne-am asumat și o privire panoramică asupra creațiilor sale poetice, așa cum au fost ele risipite în paginile revistelor, adunate apoi în volume și, de asemenea, valorificate în scrierile eseistice, pentru a întări mesajul filosofic. Cunoscută îndeosebi pentru latura lor polemică sau pentru surprinderea impresiilor de călătorie dublate de aprecieri filosofice, *Rugați-vă să nu vă crească aripi*, respectiv *Caminante: jurnal (și contrajurnal) mexican* cuprind și poeme ce abordează recurente teme și motive paleriene.

Capitolul al treilea aduce în atenția publicului ipostaza sa de eseist și moralist, prezentându-l îndeosebi din prisma literaturii memorialistice. În această parte, monografia a dovedit că, pentru Octavian Paler, subiectivitatea receptării și a interpretării validează valoarea obiectivelor turistice și a reperelor culturale pe care le propun. El se regăsește și se redescoperă pe măsură ce se îndepărtează de locurile familiare, dar, în același timp, conștientizează valabilitatea unor concepte precum „consubstanțialitatea” și „adevărul”.

Călătoriile sale în Egipt și Grecia pun în discuție concretețea mitului, pe când deplasarea în Italia îl face să recântărească ponderea senzorialului în raportarea la mitologie. De această dată, critica literară îi recunoaște unicitatea stilului conferită de alăturarea reflecției morale cu așa-zisa poezie a timpului, într-un voiaj mai degrabă spiritual, interior, decât propriu-zis fizic.

Totodată, Mexicul îl surprinde prin dualitatea sufletească relevată la intrarea în contact direct cu atmosfera locului. Aici, se dezice definitiv de vizitatorul grăbit, de modernul „globe-trotter”, întrucât regăsește ritmul vieții. Fiesta este văzută de Octavian Paler ca un antidot al incertitudinii omniprezente, ca o șansă de reconectare cu sinele prin accesarea tuturor simțurilor, o cale de regăsire a esenței prin recontextualizarea într-un loc cu totul străin. Astfel se explică completarea notațiilor imediate cu un „contra-jurnal”, o parte analitică ce transformă călătoria într-o „ego-călătorie”.

Criticii literari se opresc asupra încetinirii privirii și a discursului deopotrivă, care îi permite să echilibreze emoția individuală și cugetarea filosofică determinată de elementele culturale și istorice inerente locului. Fără îndoială, aceste adevăruri asumate în

⁶ Adrian Marino, *Dintr-un dicționar de idei literare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010.

⁷ *Ibidem*, p. 105.

manieră subiectivă îi facilitează aventura personală și îl plasează în categoria celor care se dezic de tradiția jurnalului de călătorie.

Mitologiile subiective suprapun o perioadă dificilă din punct de vedere personal – problemele medicale – unei evadări în mitologie. Mijlocitorul este iarăși senzorialul, singurul care poate crea punți între epoci și similitudini între indivizi. Acum, mitul este recontextualizat, iar traseul, definit prin aceeași unitate a privirii. Volumul mizează pe diferitele accepții ale termenului „memorie”: destin, sfinx, statornicie, povară, ancoră, piedică, sevă, manifest, speranță și etică. Receptarea critică va conchide că, fără urmă de îndoială, memoria nu se poate separa de liric, la fel cum luciditatea livrescului din paginile sale nu poate fi delimitată nici de autoreferențialitate, nici de umanism.

Bine-cunoscutele *Scrisori imagine* marchează o altă etapă în existența textului epistolar. Deși mizează pe autenticitate, naturalețe și plăcerea comunicării, dialogul fictiv pe care îl propune Octavian Paler doar mimează spontaneitatea, fiindcă recunoaște un scop estetic. Vocea auctorială își alege ca destinatari personalități trecute în neființă, atribuind discursului o funcție maieutică, surprinzătoare pentru acest tip de text. În același timp, referentul este abstract, fapt care duce la selectarea publicului cititor din cauza dificultății impuse nu doar de referințele culturale din ce în ce mai abundente, ci și de lexemele reconfigurate semantic.

Când Octavian Paler oferă publicului inconfundabilele *Aventuri solitare*, îl întâmpină cu o franchețe emoțională dezarmantă. Părțile componente nu sunt două jurnale propriu-zise urmate de un contrajurnal, deoarece autorul supune analizei procese și concepte, toate subordonate laturii etice. Credibilitatea cărții este întemeiată pe sinceritate brutală, așa cum reclamă reîntâlnirea cu marea-oglină. Repaosul la mare, călătoria în Grecia și apoi deplasarea în America pun în discuție ideea de eșec și conceptul de reușită personală, îndemnând lectorul la autoanaliză. Totuși, critica nu a dovedit interes sporit față de această scriere.

Volumul *Calomniile mitologice. Fărâme din conferințe nerostite* a fost publicat postum, aspect extrem de relevant din mai multe motive: ordinea articolelor și structurarea acestora nu oglindesc voința lui Octavian Paler, care obișnuia să regândească până în ultima clipă toate aspectele operelor sale. Formula literară pentru care optează, cea a conferințelor rostite în fața omniprezentelor molii din locuința sa, îi îngăduie să-și asume o mască ce favorizează verbalizarea necenzurată a celor mai incomode întrebări, gânduri, idei și trăiri. Prin aceste texte, autorul întărește rolul imaginarului și al imaginației în existența umană: ele îi permit să-și exercite o libertate deplină și necondiționată.

Capitolul patru, dedicat romanelor paleriene, dovedește puterea parabolei într-o societate dominată de frică. Această formulă creatoare se preface într-un curaj de ordin estetic atunci când ilustrează disiparea socială prin *Viața pe un peron* și risipirea sinelui prin opera *Un om norocos*. Sentimentul neîmplinirii și cel al neputinței pot fi combătute prin comunicare, moralitatea este un atu al libertății, iar reacția ajunge să definească umanitatea în esența ei. Acestea sunt ideile directe ale celor două volume ce înfățișează boala vieții sub mai multe forme, deoarece, atunci când vorbește despre personaje, Octavian Paler evidențiază metaforic fragmentarismul ființării sinelui, dar și al întregii lumi.

Totuși, romanele lui nu suportă nici limitarea la conceptul parabolei cu funcție depresurizantă, nici reducerea la formula confesivă. Existența psihică este pluristratificată, iar consubstanțialitatea umană nu poate fi contestată. Când alege să suspende firul narativ, sabotând narațiunea, Octavian Paler oglindește tarele umanității în esența ei. Astfel, singurătatea, incomunicabilitatea, ratarea, absența, dezarticularea, claustrarea-complice și

moartea își caută remediile: visarea, iluzia, iubirea, solidaritatea, speranța și comunicarea-depoziție. Din nefericire, soluția nu se întrevede, întrucât oniricul, reveria și realitatea imediată se suprapun, menținând individul sub imperiul coșmarului. Personajele sunt simple pretexte pentru analiză și autoanaliză.

Ultimul capitol îl prezintă în alte ipostaze: polemist, jurnalist, analist, comentator politic, memorialist și critic de artă.

Ceea ce aduce nou Octavian Paler prin polemica sa este însăși tematica abordată, care surprinde prin complexitate: identitară, politică, socială, morală, psihologică, religioasă și de idei. Polemica lui Octavian Paler articulează texte, se opune stăgnerii și propune reconfigurări. Indiferent de tematica aleasă, atitudinea rămâne „cordială”, pentru că autorul îi propune interlocutorului, fie el imaginar, fie real, să i se alăture în demersul său de căutare a adevărului. Asumându-și alternativ rolul de inculpat și judecător, autorul subliniază importanța curajului de a adresa întrebări dintre cele mai incomode. În definitiv, susține el indirect, omul nu are cum să scape de propria Inchiziție. Fără doar și poate, abjurarea poate fi o formalitate pusă în slujba unui principiu superior: dragostea de viață (Galileo Galilei), iar adevărul comportă multiple înțeleșuri, ancorate contextual.

Dacă înainte de 1989, el o ancorează cultural, dominând latura analitică, după acest moment el trece din ce în ce mai mult la un discurs explicit, ironic, specific unei polemici evenimentiale. Alăturându-se unor oameni de litere precum Ileana Mălăncioiu, Gabriela Adameșteanu și Mircea Mihăieș, Octavian Paler se dedică jurnalismului. În slujba lui, va pune zilnic întreaga sa competență culturală, experiență de viață, va dovedi sistematic acuitate, capacitate de analiză, abilitatea de a găsi conexiuni subtile și va demonstra nevoia de a ancora situația politică și socială a României postdecembriste în contextul mondial.

Apărarea lui Galilei și Rugăți-vă să nu vă crească aripi fac parte din prima categorie, în timp ce polemica evenimentială angajată vizează condiția scriitorului, datorită intelectualului și puterea ziaristului, așa cum sunt ele oglindite în dialogul cu Nicolae Manolescu și în articolele suprintitulate *A doua poliție*. Necunoscute publicului larg, acestea din urmă au văzut lumina tiparului abia după Revoluție, în rubrica *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989)*. Deși inițial a dorit să-l publice în Occident, odată cu trecerea anilor și schimbarea perspectivei, autorul a renunțat și la ideea de a le concentra într-un volum. Cu toate acestea, merită atenția cititorilor, fiindcă întregesc portretul persoanei private, explică atitudinea omului de cultură și îndeamnă la indulgență.

Cea de-a treia categorie, polemica politică ratată, se regăsește în volumele *Don Quijote în Est și Vremea întrebărilor*. În cel dintâi autorul vorbește despre boala posttotalitară, oglindită în imaginea românilor în străinătate. Cel de-al doilea identifică boala indiferenței într-o societate unde mult râvnita democrație a fost prost înțeleasă și a condus, contrar așteptărilor, la divizare socială, culturală și de viziune. O parte din articole au fost publicate între 1989 și 1995, iar la momentul alăturării în volum, respectându-se cronologia lor, au dobândit un caracter unitar grație completărilor cu observații ce privesc specificul prezentului discursiv.

Pentru Octavian Paler, îndoiala nu mai este un semn de slăbiciune, ci o cale de a surprinde dualitatea umană și însăși șansa ei. Datorită naturii sale dubitative, insul caută compania și comunicarea cu celălalt, reușește să iasă din cercul propriu și să se elibereze de limitările impuse și autoimpuse, alegând preaplinul, lipsa de măsură și solidaritatea. În definitiv, la baza unei ordini sociale stă, negreșit, coerența interioară conferită de conștiință, implicare, vulnerabilitate, umanism, demnitate și acel curaj de a-și asuma o permanentă stare interogativă.

Analiza interviurilor, a memoriilor și a confesiunilor autorului alături articole din ziare și reviste cu volume pline de repere biografice: *Autoportret într-o oglindă spartă*, *Convorbiri cu Octavian Paler* și *Deșertul pentru totdeauna*. Interviuurile vorbesc despre abulia morală, raportul dintre iluzie și deziluzie, apăsarea singurătății, lipsa vigoriei culturale, morala refuzului, dreptul de a dezminți, avantajele ficționalizării și bilanțul descumpănitor pe care îl realizează la împlinirea a 80 de ani.

Deșertul pentru totdeauna dezvăluie răul lăuntric, frica ce a căpătat diverse chipuri de-a lungul vieții sale. În ultima perioadă, atins de boli, resimte povara bătrâneții, dar în copilărie a înțeles ce este ignifobia, a resimțit efectele abrutizării prin recursul la alcool, în calitate de elev nou a fost copleșit de teama de ridicol, apoi a trăit deznădejdea pierderii manuscriselor și frica zădărniciilor propriilor eforturi.

În 1954, se înspăimântă când își pierde tatăl, conștientizând că rămâne fără cel mai important reper din viața sa. Treptat, în sufletul lui se insinuează frica de eșec și neliniștea conștientizării propriei perisabilități. Cum nu crede în viața de apoi, în cele din urmă, îl copleșesc limitările din ce în ce mai numeroase și concretitudinea existenței. Personajele create de autor vor fi, fără excepție, ancorate într-o căutare neobosită a propriei armonii într-o lume damnată, plasată sub semnul înstrăinării iminente.

Autoportret într-o oglindă spartă susține preeminența senzorialului și se construiește pe metafora-coloană a oglinzii sparte ce deține putere coagulantă. Auditivul mediază trecerea dintre planul rememorat și cel trăit în prezent, arătând dubla natură a autorului empiric: partea rațională și partea afectivă. Complementar, nivelul vizual reușește să fixeze în memorie cele mai revelatoare episoade ale biografiei sale: trecerea în neființă a bunicului, pericolul de moarte în care s-a aflat la șaptesprezece ani, pe când culegea floarea-reginei, mutarea la București, dislocarea temporală și dezrădăcinarea sufletească. În această perioadă, alternează conștiinciozitatea cu manifestări intense la nivel senzorial, ca forme ale defulării atât de necesare oricărui adolescent, pentru ca ipostaza de student să fie reprezentată prin capturi ale tactilului.

Convorbiri cu Octavian Paler este volumul în care interlocutorul reușește să obțină o imagine panoramică a temelor recurente în universul literar pe care ni-l propune autorul. Din noiembrie 2005 până în aprilie 2007, criticul și istoricul literar este mai mult decât un inteligent partener de dialog, deoarece devine (in)voluntar un pretext pentru un nou proces autoanalitic. De data aceasta, Octavian Paler își expune și mai multe vulnerabilități, își recunoaște și mai multe culpe, obsesii, frici, adevăruri subiective, neputințe, regrete și, inevitabil, ratări.

Octavian Paler pledează pentru etica scriiturii și a ființării, indiferent dacă apelează la autobiografia care se subordonează ficționalizării sau la formula dialogului cu sinele reflectat poliedric în planul exterior. În contextul unui regim totalitar, pentru a ocoli cenzura, s-a folosit de pavăza imaginației, rămânând fidel concepției sale potrivit căreia „a îndrăzni” este sinonimul lui „a fi etic”, deci sincer, autentic, subiectiv. Apoi, după Revoluție, și-a revendicat dreptul de a da glas dezamăgirii care l-a cuprins când a remarcat dublarea crizei identitare personale de criza identitară națională. Acest lucru l-a putut face doar renunțând la morala negativă și învățând să adopte o morală pozitivă, semn al eliberării de orice fel de coerciție.

Lucrarea a demonstrat că, în accepțiune paleriană, dreptatea este un reper, dar conștiința devine un blestem, nu un atu, în condițiile în care idealul său este nu doar intangibil, ci tardiv. Degeaba își intentează proces și își repropoază reținerea, firea de rac. Ceea ce îl motivează este încrederea că nu doar el ca individ, ci și țara își poate regăsi drumul către normalitate. Indiferent dacă se are în vedere trecutul personal sau național, memoria este singura care salvează omul de la autoanihilare, avertizează Octavian Paler.

El se exhibă, se vulnerabilizează, se judecă pentru a găsi un pretext de a-și mărturisi adevărul personal. În viziunea lui, aceasta este singura cale de eliberare de limitările autoimpuse. Sinceritatea este arma în lupta cu el însuși, cu teama de ridicol, cu povara dezamăgirii și cu ființarea într-o lume în care singura certitudine este absența moralității.

Dacă, potrivit diferențierii realizate de Eugen Simion⁸, memorialistul vizează istoria, iar autobiograful sau autorul jurnalului intim are ca centru de interes propriul sine, folosind istoria ca ramă a interiorității, Octavian Paler subordonează atât istoria, cât și propria persoană unei morale menite a veni în sprijinul celorlalți. Departe de el gândul de a se oferi pe sine ca un model de viață. Mai degrabă, el își examinează existența și trăirile, se răfuiește cu interlocutori imaginari pentru a defini și propune o morală de viață.

Această opțiune implică încheierea mai multor tipuri de contracte, văzându-ne constrânși să îmbogățim terminologia de specialitate – „pactul autobiografic”⁹ specific jurnalului intim, „pactul cu istoria” ce răzbate din memorii¹⁰ -cu o nouă sintagmă: „pactul moral”. În textul palerian are loc o metamorfoză a documentului estetic într-unul ce ilustrează cultul autenticității așa cum era el definit de Herder. Acea proprie „măsură”¹¹ ce îndeamnă la consecvență și originalitate preface referințele culturale în simple pretexte de a-și împărtăși principiile, de a-și explica opțiunea ontologică, de a îndemna la trăirea pleneră: asumându-și trecutul, fructificând clipa și privind cu încredere la ziua ce urmează.

În accepțiune paleriană, „a descoperi”, „a găsi” și „a afla” configurează câmpul semantic al trăirii, iar „a mărturisi” surprinde cea de-al doilea element recurent al acestui text: datoria morală. Lectorului i se înfățișează un demers reparatoriu, căci, în definitiv, „a scrie” devine echivalent cu „a îndrăzni”. Este ceea ce Jean-Jacques Rousseau identifică prin sintagma „le sentiment de l’existence”¹², conectarea cu sine însuși, izvorâtă din ceea ce Charles Taylor numește „libertatea autodeterminată”: „E vorba de ideea că sunt liber atunci când hotărâsc, de unul singur, ce anume mă preocupă, fără a fi influențat de factori externi”¹³. În opera lui Octavian Paler acesta ia forma cutezanței de a căuta în sine, nu în ceilalți, securitatea identitară. Este vorba despre temeritatea de a da naștere unui construct artistic ce rectifică nu doar convențiile literare, ci și legătura dintre intimism și dialog.

Examenul de conștiință nu trebuie să fie public, dar se impune a fi temeinic, susține Octavian Paler. Întrebările neplăcute nu se pot evita, deși onestitatea incomodează sau tulbură. Chiar și atunci când alege dialogul sau construiește un discurs la persoana I plural, transpare aceeași nevoie de a găsi în cei din jur un punct de sprijin, năzuința de a răzbi la lumină prin comunicare autentică.

În definitiv, prin toate scrierile lui, autorul promovează pluralitatea adevărurilor. Laitmotivul confidenței organizează volumul publicat în 2008¹⁴, când Octavian Paler readuce în discuție neputința vieții sale, aceea de a se simți liber. De aici, rezidă singurătatea-blestem: inhibițiile l-au împiedicat să-și comunice direct sentimentele față de propriii părinți, pe care nici nu i-a invitat la nuntă. Mai târziu, devenit tată, nu i-a fost

⁸ Eugen Simion, *Genurile biograficului*, pp. 12-13.

⁹ Lejeune Philippe, *op. cit.*, p. 26.

¹⁰ Eugen Simion, *Genurile biograficului*, p. 12.

¹¹ „Fiecare om posedă o măsură proprie, un fel de concordanță a tuturor sentimentelor sale sensibile”, Herder, „Ideen”, vii. I., in *Herders Sämtliche Werke*, vol. XIII, ed. Bernard Suphan, 15 vol., Berlin, Weidmann, 1877-1913, p. 291, *apud* Charles Taylor, *Etica autenticității*, traducere de Alex Moldovan, postfață de Radu Neculau, Idea Design & Print Editură, Cluj, 2006, p. 27.

¹² Rousseau, *Le Rêveries du Promeneur solitaire, Ve Promenade*, in *Oeuvres Complètes*, vol. 1, Paris, Gallimard, 1959, p. 1047, *apud* Charles Taylor, *op. cit.*, p. 26.

¹³ Charles Taylor, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴ Daniel Cristea-Enache, *Convorbiri cu Octavian Paler*.

alături fiului său, Alexandru, pentru a-i răspunde întrebărilor specifice vârstei. Ajuns la vârsta senectuții, este însoțit doar de cărți și vegheat numai de oțetari.

Ultima parte a lucrării de față îl prezintă pe criticul de artă Octavian Paler, ipostază care nu se regăsește în lucrările menționate anterior și despre care noi credem că este cel puțin la fel de importantă ca toate celelalte axe ale scrisului palerian. Primele analizate sunt cele 68 de articolele publicate în revista *Flacăra* sub genericul *Între clasic și baroc*, în intervalul 4 noiembrie 1976 și 9 martie 1978. Acestea sunt relevante deoarece dindărătul vălului artistic răzbate îndemnul spre moralitate și spre refuzul conformismului. În continuare, din 1979 și până în 1985, cu supratitlul *Un muzeu în labirint*, sunt publicate fragmente din viitoarea lui carte *Un muzeu în labirint. Istorie subiectivă a autoportretului. Spre centrul labirintului*.

Din punctul său de vedere, există trei concepte care identifică pilonii creativității: artă, artist și adevăr. Ceea ce își dorește el este să faciliteze receptarea operelor de artă, să demonstreze latura interogativă a acestora, să evidențieze capacitatea lor de a reprezenta un liant solid nu doar între indivizi, ci și între generații, să le arate puterea de a menține vie speranța în sufletul oamenilor și de a metamorfoza atât datele realului, cât și pe cele ale labirintului interior. Alternând descrierea cu secvențele argumentative, discursul ancorează, tematizează și extinde orizontul cultural prin judecăți de valoare și printr-o vehementă atitudine contestatară.

Valoarea demersului exegetic rezidă și în partea sa hermeneutică. Pentru a beneficia de un punct de vedere echidistant, fiecare capitol a fost construit pe o amplă bază teoretică, unde conceptele-cheie sunt definite și apoi folosite pentru a descifra universul creator palerian. În cuprinsul lucrării, propunem o serie de taxonomii. Astfel, termeni precum „călătoria”, „boala”, „memoria”, „credița”, „excesul” și „arta” intră în alcătuirea unor substantive compuse sau sintagme inedite, prin alăturarea cu alte concepte definitorii pentru destinul uman: „metamorfoza”, „reziliența”, „dreptatea”, „deznădejdea”, „îndoiala”, „conștiința”, „căutarea și „moartea”. De asemenea, propriul punct de vedere a fost dublat de păreri critice avizate diverse, uneori chiar contradictorii. Munca de cercetare a îmbinat lectura nenumăratelor articole din publicațiile vremii, a operelor autorului, unele în mai multe ediții, completate și corectate ulterior, parcurgerea responsabilă a dosarului de la CNSAS și realizarea unui interviu cu istoricul și criticul literar Daniel Cristea-Enache, cel care l-a cunoscut personal pe Octavian Paler.

Prezentul studiu doctoral, prin abordările sale inedite și complexe, conferă noi ancore contribuției literare și jurnalistice a lui Octavian Paler.

Pe de o parte, lucrarea a evidențiat modul în care viziunea autorului s-a schimbat de-a lungul celor două vârste cultural-literare, fiind influențată nu doar de factorii obiectivi, supraindividuali (realitatea socială, culturală și politică) și individuali (îmbătrânirea inevitabilă), ci și de factori de ordin subiectiv (reconfigurări personale și culturale deopotrivă).

Pe de altă parte, întregul demers analitic a accentuat etica scrierilor sale, aceasta reprezentând axa permanentă a tuturor implicărilor sale de ordin intelectual și social. Fără îndoială, dincolo de referențialitate și autoreferențialitate, textele paleriene antedecembriste și postdecembriste caută să reconstituie genericul, să se adreseze unui public apt de a-i duce mai departe propaganda umanistă, în care individul se regăsește în oglinzile celorlalți, iar omul politic, prin eforturile sale, răsfrânge și împlinește năzuințele colective.

Analiza de față a suprapus mai multe arii tematice: biografia, destinul uman, cultura, politica internă și externă a României totalitare și postrevoluționare. În consecință, în vederea configurării unei perspective de ansamblu, am dezvăluit

coexistența lor nu doar în operele literare și autobiografice, ci și în articole. Am căutat să surprindem, de fiecare dată, acele elemente de recurență întrebuițate fie premeditat, fie inconștient, care alcătuiesc rețeaua de noduri ideatice din opera scriitorului. Cea mai importantă este, fără îndoială, axa morală. Fie că se afla pentru prima dată printre cei din elita școlară bucureșteană de la „Spiru Haret”, fie că-i pretindea lui Dumitru Radu Popescu implicare și luare de atitudine în raport cu situația scriitorilor din perioada totalitară sau față de cea a poetului Mircea Dinescu, Octavian Paler a încercat să facă ceea ce se cuvine, astfel încât să-și păstreze conștiința curată. Ipostaza de străin i-a fost benefică dintr-un punct de vedere, fiindcă datorită ei a reușit să mărească din ce în ce mai mult lupa autoanalizei, devenind conștient, de la o vârstă fragedă, de puterea asumării adevărului personal, de validarea venită din partea unor decizii care nu știrbesc integritatea, ci, dimpotrivă, o fortifică.

De asemenea, lucrarea a dovedit existența acelor simboluri și metafore-coloană, elemente obsedante pentru psihismul interior, care s-au dovedit coagulante în economia textelor sale. La acest nivel, un rol extrem de însemnat îl are senzorialul, care nu doar declanșează memorii voluntare și involuntare de ordin personal, ci și apropie oamenii, subliniindu-le similaritățile. În același timp, masca reprezintă, pentru artistul Paler, un element la care nu poate renunța. La început, fusese necesară din motive artistice: realitatea imediată i-a impus recurgerea la parabolă pentru a-și comunica autenticitatea ființei. Apoi, odată cu redobândirea libertății politice, autorul a transformat-o într-un artificiu compozițional pentru textul său dialogic.

Octavian Paler este un calofil atât al formei, cât și al ideii, al cărui „ochi moral” urmărește să surprindă adevărul uman. Așadar, în scrierile lui se regăsesc atuurile ambelor repere, așa cum au fost ele surprinse de Vasile Spiridon: „Criteriul estetic conferă, după cum se știe, identitate literară, iar cel etic dă credibilitate, consistență ideatică, sens și demnitate, o coerență interioară”¹⁵.

Acesta se caută pe sine îndărătul cuvintelor, vrea să se autodefinească, dintr-o acută necesitate a autoscopiei, ce caută a răspunde la întrebarea: „Ce am în urma mea? O biografie? Sau un destin?”¹⁶. „Animal afectiv”, „lup singuratic”, „un ins [...] dificil”, om „contradictoriu”, „solitar imperfect”, „timid”, „vanitos”, „conștient”, „stângaci”, de un „egoism vital” – sunt tot atâtea autodefiniri ale celui care se simte divizat între eul afectiv și eul rațional și își face publică dramatica „disecție”, dezvăluind universalitatea sentimentului de neîmplinire.

În acest sens, cercetarea noastră a subliniat faptul că funcția operei sale nu este de a prezenta o stare interioară, ci de a sprijini, de a transpune o idee, care, în cazul lui Octavian Paler, dovedește că omul nu este niciodată cu adevărat liber. Fie că este captiv în trecut, fie prins în mrejele viitorului, el își descoperă paradoxal libertatea, în condițiile asumării dependenței: de locurile natale, de iubire, de actul rostirii și al comunicării cu celălalt.

Studiile critice și doctorale analizate în cadrul monografiei realizate, deși au puncte comune de referință, sunt, în cele din urmă, imposibil de suprapus din punct de vedere ideatic. De aceea, ele demonstrează cu prisosință că este dificil, fără îndoială, dacă nu chiar imposibil, a încadra definitiv scrierile lui Octavian Paler într-un anumit gen sau într-o anumită specie literară. Motivul este pe cât de evident, pe atât de simplu: chiar de la o creație la alta, conceptele și viziunea însăși se schimbă, suferă permutări, relevând încercarea autorului de a se defini prin măști suprapuse îndărătul cărora pare a se desluși, rând cu rând, adevărata esență.

¹⁵ Vasile Spiridon, *Perna cu ace*, Editura Timpul, Iași, 2004, p. 42.

¹⁶ Octavian Paler, *Autoportret într-o oglindă spartă*, 2010, p. 16.

În mod voit, autorul contrariază orizontul nostru de așteptare, apelând la autoreferențialitate, concretizare a abstractului și ambiguitate deliberată a discursului. În mod constant, adoptă tactica inducerii în eroare, pentru a-și construi el însuși publicul receptor. Doar cineva pasionat de cunoaștere și autocunoaștere poate desprinde mesajul pe care îl codifică atât de bine: perfecțiunea omului constă tocmai în caracterul lui perfectibil, în forța lui de a se lupta cu limitele impuse și autoimpuse, în înțelepciunea de a-și alege principii care să îi clădească moralitatea atât de necesară pentru a răzbate prin labirintul vieții.

Autorul a fost atât de reținut în a dezvălui informații despre propria familie și despre prietenii apropiați, încât a fost catalogat uneori drept pudibond. E ca și cum, deși a ales să se pună în fața reflectoarelor, Octavian Paler a continuat să evite delimitarea, conturul. Confesiunea și eseistica, departe de a-l prinde într-un portret bine definit, i-au permis concomitent să se desprindă de real, iar lectorul rămâne descumpănit, păstrând doar iluzia de a fi intuit o parte din complexitatea personalității sale.

Cea de-a treia anexă a lucrării vine să ne valideze ideile. Interviu obținut este cu atât mai valoros cu cât aparține domnului Daniel Cristea-Enache, critic și istoric literar, conferențiar la Facultatea de Litere a Universității din București, un fervent om de cultură contemporan ancorat în misiunea de apropiere a publicului larg de literatura română. În fața lui, pe care îl cunoștea atât de bine, Octavian Paler și-a deschis și mai mult sufletul, astfel încât *Convorbirile* lor devin o ultimă mărturie testamentară a marelui om de cultură. Datorită eforturilor sale, fragmente din opera paleriană au fost deja introduse în manualele școlare de limba și literatura română și au devenit publice prin numeroase interviuri. Astfel, se validează actualitatea ideilor sale și perenitatea umanității, pe care a promovat-o până în ultima clipă a vieții.

Așadar, alăturând critica de întâmpinare, critica literară și critica academică, noi propunem lectorilor un discurs ce oferă coerență întregului demers examinator și facilitează înțelegerea contextualizată a lui Octavian Paler și a scrierilor sale.

În cele din urmă, prezentul studiu și-a atins obiectivele, întrucât evidențiază faptul că, în cazul lui Octavian Paler, valorile culturale și individuale se subsumează celor sociale, singurele care le validează și le dau șansa de a se transforma din potențialitate în manifestare, din intrinsec în extrinsec, din ezoteric în exoteric, dintr-o pecete a solitudinii într-un îndemn la solidaritate. Doar procedând astfel trăirea se investeste cu sens.

În definitiv, simțind nevoia unui partener, Octavian Paler, investeste în oameni și, astfel, clădește (îndepărtând vâlul, renunțând la preconcepții și îmbrățișând alte viziuni cu privire la aceeași idee) propria piramidă, care nu se va opune doar morții și timpului impasibil, ci, mai presus de orice, nepăsării, indiferenței, individualismului și incertitudinilor.

Moralitatea, acesta este mult căutatul „cuvânt invincibil”¹⁷, propriul fir al Ariadnei care îl ajută să iasă din labirintul vieții.

¹⁷ *Idem, Între clasic și baroc, Toledo, în Flacăra, anul XXVII, nr. 8 (1185), 23 februarie 1978, p. 16.*

BIBLIOGRAFIE

Opera lui Octavian Paler

I. 1. În volume

1. Paler, Octavian, *Apărarea lui Galilei*, București, Editura Cartea Românească, 1978; București, Editura Albatros, 1997; Iași, Editura Polirom, 2009; Iași, Editura Polirom, 2013.
2. Paler, Octavian, *Autoportret într-o oglindă spartă*, București, Editura Albatros, 2004; București, Editura Historia, 2008; Iași, Editura Polirom, 2010; Iași, Editura Polirom, 2015.
3. Paler, Octavian, *Aventuri solitare. Două jurnale și un contrajurnal*, București, Editura Albatros, 1996; Iași, Editura Polirom, 2008; Iași, Editura Polirom, 2017.
4. Paler, Octavian, *Calomniile mitologice. Fărăme din conferințe nerostite*, București, Editura Historia, 2007; București, Editura Adevărul Holding, 2010; Iași, Editura Polirom, 2013; Iași, Editura Polirom, 2017.
5. Paler, Octavian, *Caminante*, București, Editura Eminescu, Piața Scânteii 1, 1980; ediția a doua adăugită, București, Editura Albatros, 2003; *Caminante. Jurnal (și contrajurnal) mexican*, Iași, Editura Polirom, 2010.
6. Paler, Octavian, *Deșertul pentru totdeauna*, București, Editura Albatros, 2001; București, Editura Albatros, 2002; Iași, Editura Polirom, 2009; Iași, Editura Polirom, 2012.
7. Paler, Octavian, *Don Quijote în Est*, București, Editura Albatros, 1994; Iași, Editura Polirom, 2010; Iași, Editura Polirom, 2017.
8. Paler, Octavian, *Drumuri prin memorie. Egipt. Grecia*, București, Editura Albatros, 1972.
9. Paler, Octavian, *Drumuri prin memorie. Italia*, București, Editura Albatros, 1974.
10. Paler, Octavian, *Drumuri prin memorie*, București, Editura Albatros, 1999.
11. Paler, Octavian, *Drumuri prin memorie. Egipt, Grecia, Italia*, București, Editura Polirom, 2009.
12. Paler, Octavian, *Eul detestabil. O istorie subiectivă a autoportretului*, Editura Albatros, București, 2005; Iași, Editura Polirom, 2010; Iași, Editura Polirom, 2016.
13. Paler, Octavian, *Mitologii subiective*, București, Editura Eminescu, 1975; ediția a II-a, București, Editura Eminescu, Piața Scânteii 1, 1976; Iași, Editura Polirom, 2008; Iași, Editura Polirom, 2016.
14. Paler, Octavian, *Poeme. Poems*, ediție bilingvă, București, Editura Albatros, 1998.
15. Paler, Octavian, *Poeme*, București, Editura Semne, 2008.
16. Paler, Octavian, *Polemici cordiale*, București, Editura Cartea Românească, 1983; Ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 2008; Iași, Editura Polirom, 2013.
17. Paler, Octavian, *Rugați-vă să nu vă crească aripi*, București, Editura Albatros, 1995; Iași, Editura Polirom, 2010; Iași, Editura Polirom, 2012.
18. Paler, Octavian, *Scrisori imaginare*, București, Editura Eminescu, 1979; București, Editura Prietenii Cărții, 1992; București, Editura Albatros, 1998; București, Editura Historia, 2007; Iași, Editura Polirom, 2010; Iași, Editura Polirom, 2016.
19. Paler, Octavian, *Umbra cuvintelor. Definiții lirice*, București, Editura Eminescu, 1970.
20. Paler, Octavian, *Un om norocos*, București, Editura Cartea Românească, 1984; Iași, Editura Polirom, 2008; Iași, Editura Polirom, 2015.

21. Paler, Octavian, *Un muzeu în labirint. Istorie subiectivă a autoportretului. Spre centrul labirintului*, București, Editura Cartea Românească, 1986.
22. Paler, Octavian, *Viața ca o coridă*, București, Editura Cartea Românească, 1987; Iași, Editura Polirom, 2009.
23. Paler, Octavian, *Viața pe un peron*, București, Editura Albatros, 1981; București, Editura Albatros, 1991; București, Editura Corint-Albatros, 2005; București, Editura Corint, 2007; București, Editura Litera, 2009; Iași, Editura Polirom, 2011; Iași, Editura Polirom, 2014; Iași, Editura Polirom, 2018.
24. Paler, Octavian, *Vremea întrebărilor (Cronică morală a unui timp plictisit de morală)*, București, Editura Albatros și Editura Universal Dalsi, 1995; Iași, Editura Polirom, 2011; Iași, Editura Polirom, 2018.

I.2. În periodice: opere, interviuri și articole în reviste și publicații

1. Paler, Octavian, *America și „ketmanii”*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 156 (4531), marți, 4 iulie 2006.
2. Paler, Octavian, *Au existat și români în România*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 108 (4483), 9 mai 2006.
3. Paler, Octavian, *Avem, oare, stat?*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 126 (4501), 30 mai 2006.
4. Paler, Octavian, *Care normalitate?*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 2, joi 11 ianuarie 1990.
5. Paler, Octavian, *Câteva nedumeriri*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 10, joi 8 martie 1990.
6. Paler, Octavian, *Ce-a fost fesenismul?*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 144 (4519), 20 iunie 2006.
7. Paler, Octavian, *Certitudinile mele sunt ciuruite de îndoieli ca niște haine mâncate de molii*, în *România literară*, anul XXXI, nr. 29, ianuarie-4 februarie, interviu cu Alex Ștefănescu.
8. Paler, Octavian, *Cu melancolie, despre coloana vertebrală* în *Cotidianul*, anul XV, nr. 114 (4489), 16 mai 2006.
9. Paler, Octavian, *Dacă sondajele nu mint*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 132 (4507), 6 iunie 2006.
10. Paler, Octavian, *De câte ori am vrut să fiu realist, nu m-am simțit în largul meu, cum m-am simțit în parabole*, interviu, în *Adevărul literar și artistic*, anul XI, nr. 614, 23 aprilie 2002, interviu realizat de Daniel Cristea-Enache.
11. Paler, Octavian, *Despre libertate*, în *Cotidianul*, anul XVI, joi, nr. 2 (4684), 4 ianuarie 2007.
12. Paler, Octavian, *Despre niște prejudecăți*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 85 (4460), 11 mai 2006.
13. Paler, Octavian, *Dificultatea de a fi liber*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 1, sâmbătă 6 ianuarie 1990.
14. Paler, Octavian, *Eterna și fascinantă Securitate*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 150 (4525), marți, 27 iunie 2006.
15. Paler, Octavian, *Exilul este o dramă individuală*, interviu acordat lui Dorin Serghie, în *Tribuna*, anul V, nr. 25, 24-30 iunie 1993.
16. Paler, Octavian, *Femeile din arbore*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 162 (4537), 11 iulie 2006.
17. Paler, Octavian, *Iubirile mele nu sunt o chestiune de conjunctură, ci de destin*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 12 (1137), vineri, 24 martie 1977, interviu realizat de George Arion.

18. Paler, Octavian, *În ce țară trăim?*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 96 (4471), 25 aprilie 2006.
19. Paler, Octavian, *Încerc să îmi uit anii*, în *Evenimentul zilei*, nr. 4499, 3 iulie 2006, interviu realizat de Simona Chițan.
20. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Între lance și scut*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 44 (1117), vineri, 4 noiembrie 1976.
21. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (II). Între Ulise și Don Quijote*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 45 (1118), vineri, 11 noiembrie 1976.
22. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (III). Noaptea lui Machiavelli* în *Flacăra*, anul XXV, nr. 46 (1119), vineri, 18 noiembrie 1976.
23. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (IV). Botticelli. Zeii au căpătat o inimă (1)*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 47 (1120), vineri, 25 noiembrie 1976.
24. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (V). Botticelli. Zeii au căpătat o inimă (2)*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 48 (1121), vineri, 2 decembrie 1976.
25. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (VI). Holbein. Surâsul lui Erasm*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 49 (1122), vineri, 9 decembrie 1976.
26. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (VII). Praxitele. Surâsul lui Hermes*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 50 (1123), vineri, 16 decembrie 1976.
27. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (VIII). Bruegel. Prăbușirea lui Icar (1)*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 51-52 (1124-1125), 23 decembrie 1976.
28. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (IX). Bruegel. Prăbușirea lui Icar (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 1 (1126), vineri, 1 ianuarie 1977.
29. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (X). Bruegel. Prăbușirea lui Icar (3)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 2 (1127), vineri, 13 ianuarie 1977.
30. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XI). Poussin. Fascinația monotoniei (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 3 (1128), vineri, 20 ianuarie 1977.
31. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XII). Poussin. Fascinația monotoniei (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 4 (1129), vineri, 27 ianuarie 1977.
32. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XIII). Rubens. Zeii au căpătat un trup (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 5 (1130), vineri, 3 februarie 1977.
33. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XIV). Rubens. Zeii au căpătat un trup (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 6 (1131), vineri, 10 februarie 1977.
34. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XV). Caravaggio. Bacchus bolnav (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 7 (1132), vineri, 17 februarie 1977.
35. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XVI). Caravaggio. Bacchus bolnav (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 8 (1133), vineri, 24 februarie 1977.
36. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XVII). Dürer. Melancholia*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 9 (1134), vineri, 3 martie 1977.
37. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XVIII). Rembrandt. Răpirea lui Ganimedede*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 11 (1136), vineri, 17 martie 1977.
38. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XIX). Michelangelo. Eroismul umanului (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 13 (1138), vineri, 31 martie 1977.
39. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XX). Michelangelo. Eroismul umanului (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 14 (1139), vineri, 7 aprilie 1977.
40. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXI). El Greco. Un conchistador al iluziei (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 15 (1140), vineri, 14 aprilie 1977.
41. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXII). El Greco. Un conchistador al iluziei (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 16 (1141), vineri, 21 aprilie 1977.
42. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXIII). David. Decepția neoclasicismului (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 17 (1142), vineri, 28 aprilie 1977.

43. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXIV). David. Decepția neoclasicismului (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 18 (1143), vineri, 5 mai 1977.
44. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXV). Tițian. Aventura culorii*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 19 (1144), vineri, 12 mai 1977.
45. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXVI). Fra Angelico. Aventura candorii*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 20 (1145), vineri, 19 mai 1977.
46. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXVII). Delacroix. Tigrii (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 21 (1146), vineri, 26 mai 1977.
47. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXVIII). Delacroix. Tigrii (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 22 (1147), vineri, 2 iunie 1977.
48. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXIX). Corot. Ciocârlia (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 23 (1148), vineri, 9 iunie 1977.
49. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXX). Corot. Ciocârlia (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 24 (1149), vineri, 16 iunie 1977.
50. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXXI). Van Gogh. Cei care sunt de partea grâului (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 25 (1150), vineri, 23 iunie 1977.
51. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXXII). Van Gogh. Cei care sunt de partea grâului (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 26 (1151), vineri, 30 iunie 1977.
52. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXXIII). Van Gogh. Cei care sunt de partea grâului (3)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 27 (1152), vineri, 7 iulie 1977.
53. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXXIV). Van Gogh. Cei care sunt de partea grâului (4)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 28 (1153), vineri, 14 iulie 1977.
54. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc (XXXV). Manet. Sfârșitul și începutul unui mit (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 29 (1154), vineri, 21 iulie 1977.
55. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Manet. Sfârșitul și începutul unui mit (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 30 (1155), vineri, 28 iulie 1977.
56. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Manet. Sfârșitul și începutul unui mit (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 31 (1156), vineri, 4 august 1977.
57. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Monet. Aventura impresiei (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 32 (1157), vineri, 11 august 1977.
58. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Monet. Aventura impresiei (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 33 (1158), vineri, 18 august 1977.
59. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Monet. Aventura impresiei (3)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 34 (1159), vineri, 25 august 1977.
60. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Monet. Aventura impresiei (4)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 35 (1160), vineri, 1 septembrie 1977.
61. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Praxitele. Afrodita din Cnid (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 36 (1161), vineri, 8 septembrie 1977.
62. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Praxitele. Afrodita din Cnid (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 37 (1162), vineri, 15 septembrie 1977.
63. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Surâsul Sfînxului*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 38 (1163), vineri, 22 septembrie 1977.
64. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Gauguin. Noa-Noa (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 39 (1164), vineri, 29 septembrie 1977.
65. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Gauguin. Noa-Noa (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 40 (1165), vineri, 6 octombrie 1977.
66. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Gauguin. Noa-Noa (3)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 41 (1166), vineri, 13 octombrie 1977.

67. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Gauguin. Noa-Noa (4)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 42 (1167), vineri, 20 octombrie 1977.
68. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Munch. Țărmul*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 43 (1168), vineri, 27 octombrie 1977.
69. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Rodin. Gânditorul*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 44 (1169), vineri, 3 noiembrie 1977.
70. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Renoir. Fascinația verii (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 45 (1170), vineri, 10 noiembrie 1977.
71. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Renoir. Fascinația verii (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 46 (1171), vineri, 17 noiembrie 1977.
72. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Braque. Păsările*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 47 (1172), vineri, 24 noiembrie 1977.
73. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Picasso – Metamorfozele*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 48 (1173), vineri, 1 decembrie 1977.
74. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Goya. Insomnia rațiunii (1)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 49 (1174), vineri, 8 decembrie 1977.
75. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Goya. Insomnia rațiunii (2)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 50 (1175), vineri, 15 decembrie 1977.
76. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Goya. Insomnia rațiunii (3)*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 51 (1176), vineri, 22 decembrie 1977.
77. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Fața timpului*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 52 (1177), vineri, 29 decembrie 1977.
78. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Donatello. Chiparoșii*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 1 (1178), vineri, 5 ianuarie 1977.
79. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Venus din Milo (1)*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 2 (1179), vineri, 12 ianuarie 1978.
80. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Venus din Milo (2)*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 3 (1180), vineri, 19 ianuarie 1978.
81. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Luchian. Lancea transformată în floare*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 5 (1182), vineri, 2 februarie 1978.
82. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Muntele*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 6 (1183), vineri, 9 februarie 1978.
83. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Veneția*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 7 (1184), vineri, 16 februarie 1978.
84. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Toledo*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 8 (1185), vineri, 23 februarie 1978.
85. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Atena (1)*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 9 (1186), vineri, 2 martie 1978.
86. Paler, Octavian, *Între clasic și baroc. Atena (2)*, în *Flacăra*, anul XXVII, nr. 10 (1187), vineri, 9 martie 1978.
87. Paler, Octavian, *Între Dumnezeu și disperare*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 102 (4477), din 2 mai 2006.
88. Paler, Octavian, *Întrebări la care nu voiam să ajung* în *Cotidianul*, anul XV, nr. 79 (4454), 4 aprilie 2006.
89. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție (I)*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 3, joi 18 ianuarie 1990.
90. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție (II)*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 4, joi 25 ianuarie 1990.

91. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 7, joi 15 februarie 1990.
92. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 8, joi 22 februarie 1990.
93. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 9, joi 1 martie 1990.
94. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 10, joi 8 martie 1990.
95. Paler, Octavian, *Jurnalul unui scriitor interzis (17 aprilie-22 decembrie 1989). A doua poliție*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 12, joi 22 martie 1990.
96. Paler, Octavian, *Liberalizarea prostiei*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 168 (4543), 18 iulie 2006.
97. Paler, Octavian, *Lupta pentru trecut*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 174 (4549), marți, 25 iulie 2005.
98. Paler, Octavian, *Niciodată nu m-am simțit atât de puternic ca atunci când mi-am recunoscut slăbiciunile*, în *Steaua*, anul XLI, nr. 1 (512), ianuarie 1990, interviu realizat de Viorel Cacoveanu.
99. Paler, Octavian, *Nu mă așteptam ca societatea românească să fie atât de cinică*, în *Cultura*, anul II, nr. 34 (86), 10 august 2006.
100. Paler, Octavian, *O parte din sufletul meu are ceva feminin*, în *Tango*, 13 iunie 2006, interviu realizat de Andrei Păunescu și Alice Năstase.
101. Paler, Octavian, *Sensul curajului*, în *Flacăra*, anul XXVI, nr. 10 (1135), vineri, 10 martie 1977.
102. Paler, Octavian, *Țară de oameni singuri*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 120 (4495), 23 mai 2006.
103. Paler, Octavian, *Ulciorul*, în *Luceafărul*, anul I, nr. 4, 1 septembrie 1958.
104. Paler, Octavian, *Un „alt” Bănescu*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 91 (4466), 18 aprilie 2006.
105. Paler, Octavian, *Un muzeu în labirint, De ce „un muzeu în labirint”? (3)*, în *Flacăra*, anul XXVIII, nr. 37 (1266), 13 septembrie 1979.
106. Paler, Octavian, *Un „plebiscit” stupid*, în *Cotidianul*, anul XV, nr. 138 (4513), 13 iunie 2006.
107. Paler, Octavian, *Un singuratic devorat de nostalgia solidarității*, în *Adevărul literar și artistic*, anul X, nr. 575, 10 iulie 2001.

II. Bibliografie literară, teoretică și critică

II. 1. În volume

1. Achim, George, *Iluzia ipostaziată. Utopie și distopie în cultura română*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.
2. Adam, Jean-Michel, *Lingvistica textuală: introducere în analiza textuală a discursurilor*, Iași, Editura Institutul European, 2008.
3. Adam, Jean-Michel; Petitjean, André, *Textul descriptiv*, Iași, Editura Institutul European, 2007.
4. Adam, Jean-Michel; Revaz, François, *Analiza povestirii*, Iași, Editura Institutul european, 1999.
5. Alexandrescu-Voicu, Ileana, *Octavian Paler – Mitopoetica eseului*, Iași, Editura Alfa, 2008.

6. Anghelescu, Mircea, *Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*, București, Editura Cartea Românească, 2015.
7. Antohi, Sorin, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, București, Editura Nemira, 1997.
8. Barthes, Roland, *Mitologii*, Iași, Editura Institutul European, 1997.
9. Blaga, Lucian, *Poemele luminii*, București, Editura pentru literatură, 1968.
10. Blaga, Lucian, *În marea trecere, Pendant la grade traversée*, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2007.
11. Bodiștean, Florica, *Poetica genurilor literare*, Ediția a II-a, Iași, Editura Institutul European, 2009.
12. Boia, Lucian, *Mit și istorie în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997.
13. Braga, Corin, *10 studii de arhetipologie*, Cluj-Napoca, Editura DACIA, 1999.
14. Bremond, Claude, *Logica povestirii*, București, Editura Univers, 1981.
15. Burakowski, Adam, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989). Geniul Carpaților*, Ediția a II-a, București, Editura Polirom, 2016.
16. Cabin, Philippe; Dortier, Jean-François (coordonatori), *Comunicarea*, traducere de Luminița Roșca și Romina Surugiu, Iași, Editura Polirom, 2010.
17. Călinescu, G., *Scriitori străini*, Antologie și text îngrijit de Vasile Nicolescu și Adrian Marino, prefața de Adrian Marino, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.
18. Cernat, Paul, *Trei moduri de a fi străin, în Octavian Paler, „Aventuri solitare. Două jurnale și un contrajurnal”*, Iași, Editura Polirom, 2008.
19. Cervantes, Miguel de, *Don Quijote de la Mancha*, Iași, Editura Polirom, 2016.
20. Chițan, Simona, *Octavian Paler: „Încerc să-mi uit anii”*, în *30 de interviuri eveniment*, București, Editura Tritonic, 2008.
21. Ciocârlie, Alexandra Maria, *Ecouri ale clasicismului greco-latin în literatura română*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția AULA MAGNA, 2013.
22. Ciocârlie, Livius, *Mari corespondențe*, București, Editura Tracus Arte, 2019.
23. Cochinescu, Lucian, *Dimensiuni ale psihologiei în literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
24. Coman, Mihai (coordonator), *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare*, Iași, Editura Polirom, 1997.
25. Constant, Benjamin, *Despre libertate la antici și la moderni*, Iași, Editura Institutul European, 1966.
26. Crăciun, Gheorghe, *Scriitorul și Puterea sau despre puterea scriitorului*, București, Editura Cartea Românească, 2015.
27. Cristea-Enache, Daniel, *Convorbiri cu Octavian Paler*, București, Editura Corint, 2008.
28. Cristea-Enache, Daniel, *Linia de contur: cronici literare*, vol. II, București, Editura Spandugino, 2021.
29. Culcer, Dan, *Serii și grupuri (Citind și trăind literatura)*, București, Editura Cartea Românească, 1981.
30. Diaconescu, Romulus, *O lume a dialogului: Silviu Purcărete, Octavian Paler, Adrian Marino, Mihai Șora, Adriana Babeți, Augustin Buzura, Gabriel Dimisianu, Andrei Pleșu, Laurențiu Ulici, Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Breban, Eugen Uricaru, Mircea Mihăieș, Mihai Sin, Nicolae Manolescu*, București, Editura Cartea Românească, 1998.
31. Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Constanța, Editura Pontica, 2006.

32. Eliade, Mircea, *Încercarea labirintului*, traducere și note de Doina Cornea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990.
33. Fanache, Vasile, *Caragiale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.
34. Frye, Northrop, *Anatomia criticii*, traducere de Domnica Sterian și Mihai Spărios, București, Editura Univers, 1972.
35. Giurescu, C. Dinu (coord.), Ștefănescu, Alexandru, Țiu Ilarion, *România și comunismul: o istorie ilustrată*, București, Editura Corint, 2010.
36. Glodeanu, Gheorghe, *Măștile lui Proteu. Ipostaze și configurații ale romanului românesc*, Fundația Culturală LIBRA, București, 2005.
37. Glodeanu, Gheorghe, *Mitografii. Incursiuni într-o bibliotecă mitologică*, Ediția a II-a, revizuită și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Eco Transilvan, 2021.
38. Goia, Vistian, *Retorică și argumentare. Note de curs pentru studenții în jurnalistică și științe politice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007.
39. Goleman, Daniel, *Inteligența emoțională*, traducere de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2008.
40. Goleman, Daniel, *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*, traducere de Ileana Achim București, Editura Curtea Veche Publishing, 2018.
41. Grigurcu, Gheorghe, *Peisaj critic*, vol. I, București, Editura Cartea Românească, 1993.
42. Holban, Ioan, *Literatura română de azi: poezia, proza*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012.
43. Holban, Ioan, *Literatura română subiectivă de la origini până la 1990. Jurnalul intim. Autobiografia literară*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2009.
44. Huizinga, Johan, *Amurgul Evului Mediu*, traducere de H. R. Radian, București, Editura Meridiane, 1993.
45. Ionescu, Eugen, *Teatru*, București, Editura Humanitas, 2017.
46. Iorgulescu, Mircea, *Ceara și sigiliul*, București, Editura Cartea Românească, 1982.
47. Iorgulescu, Mircea, *Prezent*, București, Editura Cartea românească, 1985.
48. Iovănel, Mihai, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, Iași, Editura Polirom, 2021.
49. Irving Stone, *Agonie și extaz*, Iași, Editura Polirom, 2016.
50. Kant, Immanuel, *Despre frumos și bine*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981.
51. Larson, Charles U., *Persuasiunea. Receptare și responsabilitate*, traducere de Odette Arhip, Iași, Editura Polirom, 2003.
52. Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, București, Editura Univers, 2000.
53. Lewis, Clive Staples, *The four loves*, New York, Harcourt, Brace, 1960.
54. Lovinescu, Monica, *Jurnal esențial*, București, Editura Humanitas, 2010.
55. Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe*, București, Editura 100+ 1 GRAMAR, 2001.
56. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
57. Manolescu, Nicolae, *Teme 4*, București, Editura Cartea Românească, 1983.
58. Manolescu, Nicolae, *Teme*, București, Editura Cartea Românească, 2011.
59. Marga, Delia, *Introducere în analiza discursului. Cu referire la istorie și sfera publică*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003.
60. Marino, Adrian, *Dintr-un dicționar de idei literare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010.
61. Micu, Dumitru, *Scurtă istorie a literaturii române*, București, Editura Iriana, 1996.
62. Mihăilescu, Dan C., *Cartea simțurilor*, București, Editura Humanitas, 2015.
63. Munteanu, Romul, *Octavian Paler: Marginalii la „Don Quijote”*, în *Jurnal de cărți* (6), București, Editura Libra, 1996.

64. Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism*, Ediția a III-a, Iași, Editura Polirom, 2019.
65. Nietzsche, Friederich, *Așa grăit-a Zarathustra (O carte pentru toți și pentru nimeni)*, București, Editura Edinter, 1991.
66. Oprea, Marian, *Gazetărie de tranziție. De vorbă cu: Adrian Păunescu, Cristian Tudor Popescu, Octavian Paler, Stelian Tănase*, Colecția Lumea în clipa 2000, București, Editura Lumea Magazin, 2002.
67. Oprea, Marian, *Între crâșmă și biserică. De vorbă cu Dinu C. Giurescu, Octavian Paler, Ioana Brătianu și Constantin Bălăceanu-Stolnici*, Colecția Lumea în clipa 2000, București, Editura Lumea Magazin, 2003.
68. Papadima, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Iași, Editura Polirom, 1999.
69. Papahagi, Marian, *Interpretări pe teme date*, București, Editura didactică și pedagogică, R.A., 1995.
70. Patraș, Antonio, *Literatură și biografie. În căutarea omului din carte*, Iași, Editura Timpul, 2011.
71. Pânzaru, Ioan, *Practici ale interpretării de text*, Iași, Editura Polirom, 1999.
72. Petraș, Irina, *Literatură română contemporană*, București, Editura IDEEA EUROPEANĂ, 2008.
73. Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, București, Editura Semne, 2009.
74. Popa, Mircea, *Prezențe literare. Oameni și cărți*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2011.
75. Popescu, Cristian Florin, *Adnotări asupra discursului polemic. Campania generaționistă*, Universitatea Hyperion din București, Facultatea de Jurnalism, Revista de studii media, nr. 5-6, 2016-2017.
76. Prince, Gerald A., *Dicționar de naratologie*, traducere de Sorin Pârvu, Iași, Editura INSTITUTUL EUROPEAN, 2004.
77. Rebreanu, Liviu, *Ion*, București, Editura Cartea românească, 1983.
78. Rey Fernandez. *Critical reasoning*, Guide 6, Edition Sixth, New York, Manhattan Prep, 2014.
79. Rider, Jacques le, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, traducere de Magda Jeanrenaud, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 1995.
80. Roșca, Luminița, *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, Iași, Editura Polirom, 2000.
81. Roșca, Luminița, *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985-1995*, Iași, Editura Polirom, 2006.
82. Roșca, Luminița, *Producția textului jurnalistic*, Iași, Editura Polirom, 2004.
83. Rybacki, Karyn Charles; Rybacki, Donald Jay, *O Introducere în arta argumentării. Pledarea și respingerea argumentelor*, traducere de Viorel Murariu, Iași, Editura Polirom, 2004.
84. Sasu, Aurel, *Retorica literară românească*, București, Editura Minerva, 1976.
85. Sava, Iosif, *Radiografii muzicale. 6 serate TV cu: Horia-Roman Patapievic, Octavian Paler, Nicolae Breban, Aurel Stroe, Nicolae Constantin Munteanu, George Pruteanu*, Iași, Editura Polirom, 1996.
86. Sălcudeanu, Nicoleta, *Asupra critice de azi*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2011.
87. Săndulescu, Al., *Literatura epistolară*, București, Editura Minerva, 1972.
88. Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim. III. Diarismul românesc*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

89. Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
90. Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, vol. I, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008.
91. Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. III, București, Editura Cartea Românească, 1984.
92. Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. IV, București-Chișinău, Editura David-Litera, 1998.
93. Sorescu, Marin, *Iona*, Craiova, Fundația-Editura Scrisul Românesc, 2006.
94. Sorescu, Marin, *Teatru*, Prefață și selecție de Nicolae Manolescu, București, Editura Minerva, 2006.
95. Sorescu, Radu, *Opera lui Octavian Paler*, Craiova, Scrisul Românesc Fundația-Editura, 2012.
96. Spiridon, Vasile, *Perna cu ace*, Editura Timpul, Iași, 2004.
97. Stănescu, Nichita, *Respirări*, București, Editura Sport-Turism, 1982.
98. Stănescu, Nichita, *Ce bine că ești! Ce mirare că sunt!*, București, Editura Tempus, 2018.
99. Stănescu, Nichita, *O sută și una de poezii*, București, Editura Academiei Române, 2017.
100. Steinhart, Nicolae, *Critică la persoana întâi*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.
101. Șindrilaru, Florin; Crăciun, Gheorghe, *Mari teme literare. Dicționar-antologie de texte pentru clasa a IX-a*, Pitești, Editura Paralela 45 Educațional, 2009.
102. Taylor, Charles, *Etica autenticității*, traducere de Alex Moldovan, postfață de Radu Neculau, Cluj, Idea Design & Print Editură, 2006.
103. Todorov, Tzvetan, *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
104. Ursa, Anca, *Metamorfozele oglinzii. Imaginarul jurnalului românesc*, Editura LIMES, Cluj-Napoca, 2006.
105. Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1994.
106. Vlad, Carmen, *Textul-aisberg*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2000.
107. Zăciu, Mircea, *Cu cărțile pe masă*, București, Editura Cartea Românească, 1981.
108. Zotta, Alexandru, *Comentarii de teorie literară*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006.
109. Zotta, Alexandru, *Lecturi parabolice din proza românească*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006.
110. Zotta, Alexandru, *Parabola literară. O definiție a conceptului*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2007.

II. 2. În periodice

1. Alboiu, George, *Opera și calitatea lecturii*, în *Luceafărul*, anul XXII, nr. 32 (902), sâmbătă, 11 august 1979.
2. Anghelescu, Mircea, *Cultura dialogului*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
3. Antonesei, Liviu, *Mai degrabă, o istorie a pamfletului*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
4. Ardeleanu, Virgil, *Octavian Paler: „Mitologii subiective”*, în *Steaua*, anul 27, nr. 6, iunie 1976.
5. Arion, George, *Octavian Paler: „Scrisori imaginare”*, în *Flacăra*, anul XXVIII (1246), nr. 17, 26 aprilie 1979.
6. Augustin-Doinaș, Ștefan, *Fazele revoluției noastre*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 1, sâmbătă, 6 ianuarie 1990.

7. Augustin-Doinaş, Ştefan, *Eu și celălalt*, în *Secolul 21, Alteritate*, nr. 1-7, 2002.
8. Balaci, Alexandru, *Octavian Paler: „Apărarea lui Galilei”*, în *Scânteia*, anul XLVIII, nr. 11335, 31 ianuarie 1979.
9. Balotă, Nicolae, *Morala „Scrisorilor imagine”*, în *Luceafărul*, anul XXII, nr. 25 (895), 23 iunie 1979.
10. Boldea, Iulian, *Octavian Paler și romanul de idei*, în *Vatra*, 3-4, nr. 396-397, 2004, Târgu Mureș.
11. Boldea, Iulian, *Polemica și civilizația ei*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
12. Borbély, Ştefan, *Octavian Paler: eseul ca disciplină a libertății*, în *Observator cultural*, serie nouă, anul XIV, nr. 421 (679), 27 iunie-3 iulie 2013.
13. Borbély, Ştefan, *Sfârșit de partidă*, în *România literară*, anul XXV, nr. 8, 12-18 martie 1992.
14. Breban, Nicolae, *O oglindă sui-generis*, în *România literară*, anul XXXVII, nr. 50, 2004.
15. Buciu, Marian Victor, *Două moduri de a cădea în ficțiune*, în *Scrisul Românesc*, anul III, nr. 7-8 (23-24), iulie-august 2005.
16. Buciu, Marian Victor, *Polemica literară, de la regenerare la reformă*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, Târgu Mureș, nr. 425, anul 2006.
17. Buda, Dumitru-Mircea, *Criza discursului cultural*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
18. Căpușan, Maria Vodă, *Dialogul controverselor*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
19. Cesereanu, Ruxandra, *Cutia postcomunistă a Pandorei*, în *Vatra*, anul XXVII, nr. 335, 1999.
20. Ciotea, Florin, *Creația literară în fața „instanței” cititorilor*, în *Contemporanul*, nr. 49 (2038), 6 decembrie 1985.
21. Ciotea, Florin, *Ipostazele educației: înscrieri la cuvânt în dezbaterile „Contemporanului”*, în *Contemporanul*, nr. 48 (2037), 29 noiembrie 1985.
22. Coroiu, Constantin, *Biografie și destin*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XIII, nr. 727, 27 iulie 2004.
23. Coroiu, Constantin, *Ieșirea din biografie*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XIII, nr. 728, 3 august 2004.
24. Crihană, Alina, *Octavian Paler: de la romanul parabolic la scriitura autobiografică posttotalitară*, în *Transilvania*, Sibiu, anul XVI, nr. 3, 2013.
25. Cristea-Enache, Daniel, *Gară pentru doi*, în *România literară*, anul XXXIX, nr. 26, 6 iulie 2007.
26. Cristea-Enache, Daniel, *Trecutul viu*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XIII, nr. 730, 17 august 2004.
27. Cristea-Enache, Daniel, *Ultimul Paler*, în *România literară*, nr. 48, 7 decembrie 2007.
28. Cristea-Enache, Daniel, *Un calofil al Ideii*, în *Adevărul literar și artistic*, anul VI, nr. 380, 10 august 1997.
29. Culcer, Dan, *Maturitatea eseului. „Mitologii subiective”*, în *Vatra*, serie nouă (1971), anul VI, nr. 4, 20 aprilie 1976.
30. Dumitrescu-Buşulenga, Zoe, *Octavian Paler – mitologii subiective*, în *Flacăra*, anul XXV, nr. 3 (1076), 24 ianuarie 1976.
31. Eliade, Dumitru, *Congresul al XX-lea al PCR*, în *Flacăra*, anul XXVIII, nr. 1268, 27 septembrie 1979.
32. Felea, Victor, *Octavian Paler „Umbra cuvintelor. Definiții lirice”*, în *Tribuna*, nr. 41 (715), 8 octombrie 1970.

33. Fotiade, Ramona, *Mituri în contemporaneitate*, în *Convorbiri literare*, anul XX, nr. 17, joi 23 aprilie 1987.
34. Georgescu, Dina, *Omul cu urechea tăiată*, în *România literară*, anul XXXVIII, nr. 41, 19-25 octombrie 2005.
35. Goldiș, Alex, *Mizantropul umanist*, în *România literară*, nr. 42, 19 octombrie 2012.
36. Grigurcu, Gheorghe, *Clasicism și angajare*, în *Steaua*, anul XXXIX, mai 1988.
37. Grigurcu, Gheorghe, *Nu cerem sancțiuni împotriva celor care au pătat condiția de scriitor, dar nici nu-i putem trata cu nepăsare*, în *Dreptatea*, anul XXII, Seria a IV-a, nr. 60, miercuri, 18 aprilie 1990.
38. Grigurcu, Gheorghe, *Revizuirea valorilor*, în *Dreptatea*, anul XXIII, Seria a IV-a, nr. 314, sâmbătă, 2 martie 1991.
39. Grigurcu, Gheorghe, *Suportul etic*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
40. Holban, Ioan, *Octavian Paler: un om de răspântie*, în *România literară*, nr. 5 (137), mai 2007.
41. Iorgulescu, Mircea, *Confesiuni indirecte*, în *România literară*, anul XII, nr. 25, joi 21 iunie 1979.
42. Iorgulescu, Mircea, *Mărturisirea ca o coridă*, în *Familia*, 24 (124), nr. 6 (274), iunie 1988.
43. Iorgulescu, Mircea, *Oameni, destine, istorie – convorbiri cu Nicolae Manolescu, Oana Orlea, Octavian Paler, Gerhard Csejka*, în *Lettre Internationales*, nr. 54, ediția română, vara 2005.
44. Iorgulescu, Mircea, *Patima lucidității*, în *România literară*, anul XIX, nr. 27, joi 3 iulie 1986.
45. Iorgulescu, Mircea, *Poveste din anii orwellieni. Viziune și previziuni*, în *România literară*, anul 41, nr. 6, 15 februarie 2008.
46. Lazăr, Virgil, *RL – 135 de ani – „România liberă” în era Octavian Paler*, în *România liberă*, nr. 6560, 6 martie 2012.
47. Lucaciu, Marcel, *Un visător lucid*, în *Caiete Silvane*, Serie nouă, anul V, nr. 5 (52), mai 2009.
48. Manolescu, Nicolae, *Adevărul și viața*, în *România literară*, anul XI, nr. 52, joi 28 decembrie 1978.
49. Manolescu, Nicolae, *Idee și stil*, în *România literară*, anul IX, nr. 3, joi 15 ianuarie 1976.
50. Manolescu, Nicolae, *Intrarea în normalitate*, în *România literară*, anul XXIII, nr. 2, joi 11 ianuarie 1990.
51. Manolescu, Nicolae, *La ce e bună poezia?*, în *România literară*, anul XXXVI, nr. 4, 29 ianuarie-4 februarie 2003.
52. Mares, Radu, *Octavian Paler: Mitologii subiective*, în *Tribuna*, anul XX, nr. 7 (999), 12 februarie 1976.
53. Mihăilescu, Dan C., *Monolog în arenă*, în *Transilvania*, 17, nr. 6, iunie 1988.
54. Mihăilescu, Dan C., *Un muzeu în labirint*, în *Ateneu*, anul 24, nr. 1 (206), ianuarie 1987.
55. Miheș, Marius, *Savoarea observației ratate*, în *România literară*, nr. 9, 1 martie 2013.
56. Moraru, Cornel, *Confuzia cu spiritul pamfletar*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
57. Moraru, Cornel, *Destin de scriitor*, în *Vatra*, anul XVIII, nr. 5 (206), mai 1988.
58. Munteanu, Cornel, *Un metronom al maturizării spiritului public*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
59. Muthu, Mircea, *Lirismul unor mitologii*, în *Steaua*, anul 27, nr. 8, august 1976.
60. Nicolae, Emil, *O personalitate meditată*, în *Ateneu*, anul 25, nr. 8 (225), august 1988.

61. Oarcăsu, Ion, *Literatura surselor savante*, în *Tribuna*, anul XX, nr. 15 (1007), 8 aprilie 1976.
62. Papahagi, Marian, *Confesiune și livresc*, în *Tribuna*, 32, nr. 13, 31 martie 1988.
63. Papahagi, Marian, *Muzeul imaginar*, în *Tribuna*, 30, nr. 23, 5 iunie 1986.
64. Petraș, Irina, *O inteligență tristă*, în „Apostrof”, anul XV, nr. 12 (175), 2004.
65. Petraș, Irina, *Polemici trândave*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, nr. 8, anul 2006, nr. 425, Târgu Mureș.
66. Petrescu, Camil, *Adendă la Falsul Tratat, Suflete tari*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul XIV, serie nouă, nr. 4, aprilie 1947.
67. Pleșu, Andrei, *În sfârșit, toate iluziile sunt permise*, în *România literară*, nr. 1, sâmbătă 6 ianuarie 1990, interviu realizat de Octavian Paler.
68. Popescu, Titu, *Imaginarul ca formă confesivă*, în *Transilvania*, Sibiu, anul VIII (LXXXV), nr. 10, 1979.
69. Popescu, Titu, *Octavian Paler – 50 de ani*, în *Transilvania*, anul V, nr. 7, iulie 1976.
70. Porumbacu, Veronica, *Mitologia și omul modern*, în *Viața Românească*, anul XXIX, nr. 5, mai 1976.
71. Radu, Tania, *Cu Octavian Paler despre noua sa carte Viața ca o coridă*, în *Flacăra*, anul XXXVII, nr. 7 (1704), 19 februarie 1988.
72. Rogozanu, C., *Eu sunt un anacronic*, în *România literară*, anul XXXIV, nr. 28, 18-24 iulie 2001.
73. Romila, Adrian G., *Oglinda domnului Paler*, în *Luceafărul*, nr. 13 (690), 6 aprilie 2005.
74. *România literară*, anul XXIII, joi 11 ianuarie 1990, nr. 2.
75. Sângeorzan, Zaharia, *Un călător modern: Octavian Paler*, în *Tribuna*, anul XXII, nr. 17 (1114), 27 aprilie 1978.
76. Scarlat, Grigore, *Idealuri într-o lume haotică*, în *Steaua*, anul XLV, iulie-august 1994.
77. Sicoie, Florin, *Noua poveste a lui Don Quijote*, în *Contemporanul*, nr. 13-14-15 (206-207-208), 7 iulie 1994.
78. Simion, Eugen, în *Flacăra*, din 1 martie 1990, interviu acordat lui George Arion.
79. Sorescu, Marin, *Cobra și mangusta. Octavian Paler: „Polemici cordiale”, „Viața pe un peron”, „Caminante”*, în *Ramuri*, nr. 4 (226), 15 aprilie 1983.
80. Soviany, Octavian, *Cavalerul tristului Est*, în *Apostrof*, Cluj, anul V, nr. 10-11-12 (53-54-44), 1994.
81. Soviany, Octavian, *Împotriva înțelepciunii*, în *Contemporanul*, nr. 13-14-15 (206-207-208), 7 iulie 1994.
82. Stănescu, C., *Don Quijote și „Quijotizarea” Estului*, în „Adevărul”, anul IV, nr. 208, 13 martie 1994.
83. Șorobetea, Aurel, *Imaginările lui Octavian Paler*, în *Steaua*, anul XXX, nr. 9 / 388, septembrie 1979.
84. Ștefănescu, Alex. *Un steag ținut mereu sus*, în *România literară*, anul XXVIII, nr. 37, 1995.
85. Tomuș, Mircea, *Octavian Paler – „Mitologii subiective”*, în *Transilvania*, anul V, nr. 2, februarie 1976.
86. Țîrlea, Cătălin, *În noua serie a emisiunii „Cu cărțile pe față”: Nicolae Breban și Octavian Paler despre soarta culturii române astăzi*, interviu, în *Contemporanul*, anul VIII, nr. 3-4 (431-432), 17 decembrie 1998.
87. Ungureanu, Cornel, *Octavian Paler – scrisul ca exorcism*, în *Orizont*, anul XVI, nr. 9 (1464), 20 septembrie 2004.
88. Urian, Tudorel, *Confesiuni revelatorii*, în *România literară*, XXXVII, nr. 26, 7-13, iulie 2004.

89. Varia, Radu, *O imensă tandrețe*, în *România literară*, anul XXXVIII, nr. 37, 21-27 septembrie 2005.
90. Vasiliu, Lucian, *Încrâncenarea nu e polemică*, rubrica *Civilizația polemicii la români*, în *Vatra*, anul 2006, nr. 8, Nr. 425, Târgu Mureș.
91. Vlad, Ion, *Mesajul epistolar al unui scriitor (Octavian Paler, „Scrisori imaginare”)*, în *Tribuna*, anul XXIII, nr. 28 (1177), 12 iulie 1979.

Dicționare și lucrări colective

1. *** *Dicționarul general al literaturii române*, Vol. 6.: P-R., Academia Română, Ediția a II-a, București, Muzeul Literaturii Române, 2020.
2. *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan- Al. Rosetti”, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
3. *** *National Geographic Traveler, Egipt*, nr. 17, traducere de Dana G. Ionescu, București, Editura Adevărul Holding, 2010.
4. Samuels, Andrew; Shorter, Bani; Plaut, Fred, *Dicționar critic al psihologiei analitice jungiene*, traducere de Corin Braga, București, Editura Humanitas, 2005.
5. Simion, Eugen, *Dicționarul literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.
6. Zaciu, Mircea; Papahagi, Marian; Sasu, Aurel, *Dicționarul scriitorilor români*, vol. M-Q, București, Editura Albatros, 2001.
7. *Referințe critice. Istorie și critică literară 1987*, Cluj-Napoca, 1996.

III. Resurse electronice

1. <https://teatruradiofonic.com/octavian-paler-viata-pe-un-peron-2009/> (accesat în data de 11.01.2021).
2. <https://teatruradiofonic.com/octavian-paler-un-om-norocos-2013/> (accesat în data de 14.01.2021).
3. <https://teatruradiofonic.com/octavian-paler-apararea-lui-galilei-2010/> (accesat în data de 12.01.2021).
4. *** *Proclamația de la Timișoara* – 11 martie 1990, <https://www.youtube.com/watch?v=T4DDk5Bd7xw> (accesat în data de 15.03.2022).
5. <https://bibliotecafagaras.wordpress.com/2014/05/16/15-05-2014-simpozion-octavian-paler-editia-a-vi-a/> (accesat în data de 25.03.2022).
6. <https://ro.wikipedia.org/wiki/Baroc#Etimologie> (accesat în data de 21.02.2022).
7. Aslam, Constantin. *Curs: Modele de investigație ontologică. O perspectivă istorică și sistematică*, Universitatea Națională de Arte București, Catedra Tehnico-Teoretice, http://www.caslam.ro/docs/curs_filosofie.pdf (accesat în data de 15.03.2022).
8. Baghiu, Ștefan. *The identity process in Romanian post-communism: The situation of the intellectuals (1989-1990)*, în *Transilvania*, January 2015 https://www.researchgate.net/publication/317030516_The_identity_process_in_Romanian_post-communism_The_situation_of_the_intellectuals_1989-1990 (accesat în data de 06.04.2022).

9. Blandiana, Ana. [1971], *Literatură și actualitate – anchetă (goldmine)*, „Echinox”, 17 august 2011: <https://revistaechinox.ro/2011/08/1971-literatura-si-actualitate-ancheta-goldmine/#> (accesat în data de 19.06.2022).
10. Boltașu Nicolae, Dorica. *Un eseist aparent cinic*, în *Cronici*, 17.08.2017, nr. 33, <https://www.litero-mania.com/un-eseist-aparent-cinic/> (accesat în data de 23.08.2023).
11. Cârstea, Andreea. *Caravaggio, pictorul cu o viață de film*, în *CECCAR BUSINESS MAGAZINE*, nr. 5-6, 26 aprilie - 9 mai 2016, <https://www.ceccarbusinessmagazine.ro/caravaggio-pictorul-cu-o-viata-de-film-a241/> (accesat în data de 16.08.2021).
12. Ciobanu, Mircea V. *Arta polemicii*, *Timpul.md.*, *Cultură*, 15 iulie 2011, <https://www.timpul.md/articol/arta-polemicii-25338.html> (accesat în data de 09.04.2021).
13. Cristea-Enache, Daniel. *Istoria literaturii române în 15 lecții*, Cursul 5, din 5 mai 2022: <https://www.patreon.com/posts/istoria-romane-5-66049694> (accesat în data de 23.06.2022).
14. Cristea-Enache, Daniel. *Istoria literaturii române în 15 lecții*, Cursul 1, din 7 aprilie 2022: <https://www.patreon.com/posts/istoria-romane-1-64852944> (accesat în data de 10.04.2022).
15. Cristea-Enache, Daniel. *Melancolii eline*, în *România literară*, nr. 18: 09.05.2008-15.05.2008), <http://arhiva.romanialiterara.com/index.pl/melancolii-eline> (accesat în data de 26.07.2023).
16. Dercaci, Irina. *Tehnici discursive în textele metapolitice ale lui Octavian Paler*, în *Limba română. Revistă de știință și de cultură*, nr. 10, anul XVI, 2006, <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1504> (accesat în data de 13.05.2022).
17. Dumitrescu, Eliza. *Solidarizarea scriitorilor în istoria orală*, *Jurnalul.ro*, *Scânteia*, 10 aprilie 2009, <https://jurnalul.ro/scinteia/special/solidarizarea-scriitorilor-in-istoria-oral-a-503921.html> (accesat în data de 03.05.2022).
18. *Despre „Convorbiri cu Octavian Paler”*, în *De ce citim*, emisiune realizată de scriitorul Flaviu George Predescu și criticul Daniel Cristea-Enache, 28 mai 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=YQTILnUgKeQ&t=2103s> (accesat în data de 09.08.2022).
19. *Despre „Convorbiri cu Octavian Paler” (II)*, în *De ce citim*, emisiune realizată de scriitorul Flaviu George Predescu și criticul Daniel Cristea-Enache, 4 iunie 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=3eSW5gocB8M> (accesat în data de 10.08.2022).
20. Diaconu, Camelia. *Baroc – ce trăsături ale stilul baroc în arhitectură? Care este diferența dintre rococo și curentul literar baroc*, cap.: *Etimologia denumirii*, în *Libertatea*, din 3 noiembrie 2020, <https://www.libertatea.ro/lifestyle/baroc-ce-trasaturi-are-stilul-in-arhitectura-care-este-diferenta-dintre-rococo-si-baroc-3220374> (accesat în data de 21.02.2022).
21. Gorun, Hadrian, *Puterea neocomunistă și mineriada din iunie 1990*, <https://historia.ro/sectiune/general/puterea-neocomunista-si-mineriada-din-iunie-1990-585066.html> (accesat în data de 17.05.2021).
22. Lazăr, Virgil, *O misiune de presă în Egipt, soldată cu surprize șocante (I)*, 1966-2004 *Evenimentul Zilei Online*, duminică, 05 decembrie 2004, <https://www.scribd.com/doc/194110559/O-Misiune-de-Presa-in-Egipt>

- (accesat în data de 07.04.2022).
23. Lazăr, Virgil, *Scandal de presă din neglijență, ajuns sub ochii lui Ceaușescu, 1996-2004* *Evenimentul Zilei Online*, 13.11.2004, <http://forum.b-o.ro/showthread.php?t=789> (accesat în data de 02.10.2022).
 24. Maiorescu, Titu, *Observări polemice*, 1869, https://ro.wikisource.org/wiki/Observ%C4%83ri_polemice (accesat în data de 26.04.2021).
 25. Malamen, Iolanda, *Ancheta „Apostrof”. Țineți jurnal?*, în *Apostrof*, anul XXXII, 2021, nr. 3 (370), ediție online, <http://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2021/n3/a24/> (accesat în data de 13.05.2022).
 26. Manolescu, Nicolae, *Peștele pe uscat. Norocul meu și ghinionul lui*, în *România literară*, 03.08.2020, nr. 1744, interviu realizat de Daniel Cristea-Enache, <https://www.literaturadeazi.ro/rubrici/pestele-pe-uscat/norocul-meu-si-ghinionul-lui-51900> (accesat în data de 03.04.2022)
 27. Mițulescu, Sorin, *Evoluții în electoratul românesc: de la FSN la PSD și PD –L. Cum a evoluat electoratul Frontul Salvării Naționale?*, în *Sfera politicii*, <http://revistasferapoliticii.ro/sfera/140/art05-mitulescu.html> (accesat în data de 18.04.2021).
 28. Neșu, Nicoleta, *Textul politic în viziunea lingvisticii integrale*, în *Limba română. Revistă de știință și de cultură*, nr. 1-3, anul XVI, 2006, COȘERIANA <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1620>. (accesat în data de 13.05.2022).
 29. Nițulescu, Oprica Ioana, *Octavian Paler – studiu monografic*, coordonator științific Liviu Papadima, București, 2021, <https://rei.gov.ro/teza-doctorat-document/8328446274bb2dbbbfb-t.-Teza-de-doctorat.pdf> (accesat în data de 26.04.2024).
 30. Paler, Octavian, *Scriitorul Octavian Paler despre rolul intelectualului în societate*, reporter prof. Ioan Mureșianu, Realizator: Victor Popa, <https://www.youtube.com/watch?v=1-1igyOj7MQ> (accesat în data de 11.04.2021).
 31. Pădurean, Bianca, (23 ianuarie 1990), *Pagina de istorie: Transformarea în partid a Frontului Salvării Naționale*, RFI, <https://www.rfi.ro/politica-108661-transformarea-partid-frontului-salvării-naționale> (accesat în data de 23.03.2021).
 32. Petrescu, Liviu, în cadrul rubricii [1971], *Literatură și actualitate – anchetă (goldmine)*, în *Echinox*, 17 august 2011, <https://revistaechinox.ro/2011/08/1971-literatura-si-actualitate-ancheta-goldmine/#> (accesat în data de 19.06.2022).
 33. Neșu 2006: Nicoleta, Neșu, *Textul politic în viziunea lingvisticii integrale*, în *Limba română. Revistă de știință și de cultură*, COȘERIANA, anul XVI, 2006, nr. 1-3, <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1620> (accesat în data de 13.05.2022).
 34. Tismăneanu 2007: Vladimir, Tismăneanu, *Solitudinea ca destin – Octavian Paler, așa cum l-am cunoscut*, 20 iunie 2007, <https://evz.ro/senatul-evz-solitudinea-ca-destin-octavian-paler-asa-cum-l-am-cunoscut-448108.html> (accesat în data de 11.04.2022).

IV. Arhiva C.N.S.A.S.

Dosar de urmărire Paler Octavian, nr. 238359, din 26.XI.1993.